

CENTESIMUS ANNUS

II. JÁNOS PÁL PÁPA

CENTESIMUS ANNUS

kezdetű enciklikája

**a RERUM NOVARUM
enciklika kibocsátásának
századik évfordulója alkalmából**

**SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1991.**

**Fordították:
Balogh Gábor
Barabás Miklós
Goják János**

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

I. FEJEZET

A *RERUM NOVARUM* jellegzetes vonásai

II. FEJEZET

Napjaink "új dolgai" felé

III. FEJEZET

Az 1989. év

IV. FEJEZET

A magántulajdon és a javak egyetemes rendeltetése

V. FEJEZET

Az állam és a szellemi kultúra

VI. FEJEZET

Az ember az Egyház útja

Tisztelendő Testvéreim,
Kedves Fiaim és Leányaim,
Üdvözet és Apostoli Áldás!

1. Boldogemlékü elődöm, XIII. Leó *Rerum novarum*[1] szavakkal kezdődő enciklikája kibocsátásának századik évfordulója nagy jelentőségű dátum mind az Egyház történetének jelenlegi szakaszában, mind az én pápaságomban. Ennek az enciklikának az a kiváltság jutott osztályrészül, hogy kibocsátásának negyvenedik évfordulójától a kilencvenedikig a pápák ünnepélyes dokumentumok kibocsátásával emlékeztek meg róla; elmondhatjuk, hogy a *Rerum novarum* sorsát a történelemben ritmikusan alakították más dokumentumok, amelyek felhívták rá a figyelmet, ugyanakkor aktuálissá is tették.[2]

Ha én most, számos püspök, egyházi intézmény, egyetemi központ, vállalati vezető és munkás egyéni vagy kollektív kérelmének eleget téve, a századik évforduló alkalmából ugyanígy járok el, mindenekelőtt azt a köteles kegyeleti adósságot szeretném leróni, amellyel az egész Egyház tartozik a nagy pápának és "halhatatlan dokumentumának".[3] Rá szeretnék arra is mutatni, hogy a gazdagon *tápláló nedv*, amely ebből a gyökérből árad, nem apadt el az évek múlásával, hanem éppen ellenkezőleg, még *termékenyebbé vált*. Ezt tanúsítják a különböző jellegű kezdeményezések, amelyek ezt az ünneplést megelőzték, nyomon kísérik és követni fogják, püspökkari konferenciák, nemzetközi szervezetek, egyetemek és akadémiák, szakmai szövetségek és más intézmények vagy egyének részéről a világ számos térségében.

2. A jelen enciklika része ezeknek az ünnepeknek, mindenekelőtt azzal a céllal, hogy köszönetet mondjunk Istennek, akitől "minden jó adomány és minden tökéletes ajándék származik", (jak 1,17) amiért egy száz évvel ezelőtt Szent Péter trónjáról kibocsátott iratot

arra használt fel, hogy általa oly sok jót tegyen és annyi fényt árásszon szét az Egyházban és a világban. A jelen megemlékezés vonatkozik XIII. Leó enciklikájára és ugyanakkor elődeimnek enciklikáira és más irataira is, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a figyelem ráirányuljon és hatékonyvá váljék az évek hosszú során át, létrehozva azt, amit az Egyház "szociális doktrínájának", "szociális tanításának" vagy még inkább "szociális tanítóhivatalának" neveznek. Két enciklika, amelyeket pápaságom alatt bocsátottam ki, már ennek a tanításnak az érvényességére utal: a *Laborem exercens* az emberi munkáról, a *Sollicitudo rei socialis* pedig az emberek és a népek fejlődésének időszerű problémáiról.[4]

3. Szeretném most javasolni XIII. Leó enciklikájának "újraolvasását" és egyidejűleg biztatni, "pillantsunk vissza" magára az enciklika szövegére, hogy újra felfedezzük azoknak az alapvető elveknek a gazdagságát, amelyek benne foglaltatnak a munkáskérdés megoldására. Biztatok arra is, hogy figyelmesen vegyük szemügyre az "új dolgokat", melyek körülvesznek és amelyek, ahogy mondani szokták, átsaptak felettünk; ezek nagyon is különböznek azoktól az "új dolgoktól", amelyek az előző évszázad utolsó évtizedét jellemezték. Végül arra buzdítok, hogy tekintetünket "a jövőre vessük", most, amikor közeledni látjuk a harmadik keresztény évezredet, amely számunkra ismeretlen dolgokkal, ugyanakkor ígéretekkel is teljes. Képzületünket és alkotóképességünket megragadó ismeretlen dolgokkal és ígéretekkel, amelyek arra is ösztökélnek bennünket, hogy mint Krisztusnak, az "egyedüli Mesternek" (Mt 23,8) tanítványai újból ráébredjünk felelősségünkre, hogy mutassuk az "utat", hirdessük az "igazságot" és közvetítsük az "életet", amely Ő maga. (Jn 14,6)

Amikor így járunk el, nemcsak megerősítjük *ennek a tanításnak az örök értékét*, hanem az Egyház hagyományának igazi értelmét is megmutatjuk, amely mindig élő és eleven, az atyáink által a hitben lerakott alapra épül, különösen arra az alapra, amelyet "az apostolok adtak tovább az Egyháznak"[5] Jézus Krisztus nevében: ez az alap, és senki sem rakhat mást. (vö. 1Kor 3,11)

XIII. Leó, mint Péter utódja, küldetésének tudatában határozta el, hogy foglalkozik a kérdéssel, és ugyanez a tudat hatja át ma az ő utódját is. Ahogy ő és az őt megelőző és követő pápák, úgy meríték ihletet én is az evangéliumi írástudó példájából, aki a Mennyei Országának tanítványa lett, és akiről az Úr mondja, hogy "hasonlít a házigazdához, aki kincseiből újat és régít hoz elő". (Mt 13,52) A kincs az Egyház gazdag hagyománya, amely tartalmaz az idők kezdetétől fogva kapott és továbbadott "rég dolgokat", és amely lehetővé teszi azoknak az "új dolgoknak" a megértését, amelyek közepette az Egyház és a világ élete folyik.

Ezekhez az új dolgokhoz, amelyek a hagyományba beépülve régivé válnak és ezzel anyagot és alkalmat nyújtanak annak gazdagításához és a hitélet elmélyítéséhez, hozzátartozik milliók gyümölcsöző tevékenysége, akik az Egyház szociális tanításától indítva vállalják, hogy annak szellemében fáradoznak a világban. Mint egyének vagy mint különböző csoportok, közösségek és szervezetek tagjai *átfogó mozgalmat alkotnak az ember személyének védelmére, méltóságának megvédésére*, ami hozzájárult a történelem különféle viszontagságai között egy igazságosabb társadalom felépítéséhez, vagy legalább az igazságtalanság visszaszorításához.

A jelen enciklika célja, hogy megvilágítsa a XIII. Leó által kifejezésre juttatott elvek termékenységét, azon elveket, amelyek az Egyház doktrinális örökségéhez tartoznak, ennél fogva kötelezik az Egyház tanítói hivatalát. A lelkipásztori gondoskodás ugyanakkor arra készítetett, hogy előterjesszem *bizonyos újkeletű történelmi események elemzését*. Nem

szükséges hangsúlyozni, hogy az események figyelmes tanulmányozása -- az evangelizáció előtt álló új követelmények felismerésének céljával -- fényt derít olyan feladatokra, amelyek a lelkipásztorokra tartoznak. Ugyanakkor e tanulmányozás során nem feladatunk véglegesen ítéletet mondani, mivel ez nem tartozik a tanítói hivatal sajátos hatáskörébe.

I. FEJEZET

A Rerum novarum jellegzetes vonásai

4. A múlt század vége felé az Egyháznak szembe kellett néznie egy történelmi folyamattal, amely egy ideje elkezdődött már, de kritikus pontját akkor érte el. Ennek a folyamatnak meghatározó tényezője volt -- az uralkodó ideológiák sokirányú befolyásán túl -- a politikai, gazdasági és szociális téren, nemkülönben a tudományok és a technika világában bekövetkezett gyökeres változások sora. Politikai téren ezek a változások azt eredményezték, hogy *új felfogás alakult ki a társadalomról és az államról*, következésképpen a *tekintélyről* is. Eltűnőben volt egyfajta hagyományörző társadalom, és kialakulóban volt egy másik, amelyet az új szabadságjogokba vetett remény, de egyúttal az igazságtalanság és a szolgaság új formáinak veszélye is jellemezett.

Gazdasági téren, ahol a felfedezések és a tudományok eredményeinek alkalmazása együtt hatottak, lépésről lépésre haladva elértek a fogyasztási javak termelésének új struktúráihoz. *Új tulajdonforma* jelent meg, a tőke, és a *munka egy új formája*, a bérmunka. Ez utóbbit a futószalagon való termelés jellemezte, tekintet nélkül a munkás nemére, életkorára vagy családi állapotára, s kizárólag a hatékonyságot vette figyelembe, hogy növelje a hasznot.

Így a munka áruvá vált, amelyet a piacon szabadon lehetett venni és eladni, és amelynek árát csak a kereslet és a kínálat szabta meg, tekintet nélkül a munkás és családja eltartásához szükséges létminimumra. Mi több, a munkás még abban sem volt biztos, hogy sikerül eladni az "árúját", és szüntelenül fenyegette a munkanélküliség, ami -- mindennemű szociális gondoskodás hiányában -- az éhhalál veszélyével járt.

Ennek az átalakulásnak az lett a következménye, hogy "a társadalom két osztályra oszlott, amelyeket mély szakadék választott el egymástól".[6] Ez a helyzet a már említett politikai jellegű átalakulások velejárója volt. Így a kor uralkodó politikai elmélete biztosítani igyekezett a teljes gazdasági szabadságot, megfelelő törvények révén, vagy éppen ellenkezőleg: mindennemű beavatkozás szándékos mellőzésével. Ezzel egyidejűleg a tulajdonnak és a gazdasági életnek más felfogása bukkant fel, szervezett formában és nem ritkán erőszakos módon, amely a politikai és társadalmi élet új rendjét igényelte.

Ennek a szembenállásnak a csúcspontján, amikor napnál világosabban látszott a társadalmi valóság több helyen is létező, igen súlyos igazságtalansága és az akkor "szocialistának" nevezett eszmék által szított forradalom veszélye fenyegetett, lépett közbe XIII. Leó egy okmány kibocsátásával, amely módszeresen foglalkozott a "munkáskérdéssel". Ezt az enciklikát megelőzték más, főleg politikai jellegű tanításokkal foglalkozó enciklikák, mások pedig követték.[7] Ebben az összefüggésben különösen helyénvaló emlékeztetni a *Libertas praestantissimum* kezdetű enciklikára, amelyben utalás történt az emberi szabadság és az igazság közötti alapvető kapcsolatra. Olyan szoros kapcsolat ez, hogy az a szabadság, amely nem lenne hajlandó elfogadni az igazságot, önkénybe torkollana, és alantas szenvedélyek rabjává válva végső soron elpusztítaná önmagát. Mert valóban, honnan származik mindaz a

rossz, amelyet a *Rerum novarum* le akar küzdeni, ha nem abból a szabadságból, amely a gazdasági és társadalmi tevékenység területén eltávolodik az emberről vallott igazságtól?

Másrésről a pápa ösztönzést merített elődeinek tanításából ugyanúgy, mint számos püspöki okmányból, laikusok által készített tudományos tanulmányokból, katolikus mozgalmak és egyesületek tevékenységéből és azokból a konkrét szociális eredményekből, amelyek az Egyház életét a XIX. század második felében jellemezték.

5. A pápa által vizsgált "új dolgok" mindennek voltak nevezhetők, csak jónak nem. Az enciklika első pontja kemény szavakkal írja le az "új dolgokat" (erről kapta különben a nevét is): "Ha már egyszer feltört az új dolgok utáni vágy, amely hosszú ideje nyugtalanítja az államokat, számítani lehetett rá, hogy a változások szomjúhozása a politikai területről áttérjed a gazdaság szomszédos szférájába is. Valóban fejlődött az ipar, és teljesen megújultak módszerei. Megváltoztak a kapcsolatok munkáltató és munkás között, a gazdagság kevesek kezében összpontosult, és a nagy többség nyomorba jutott. Növekedett a munkások öntudata és szorosabb egységet valósítottak meg egymás között. Mindez, hogy ne is beszéljünk az erkölcsök megromlásáról, a konfliktus kirobbanását eredményezte".[8]

A pápa és vele az Egyház, akárcsak a polgári közösség, egy konfliktus által megosztott társadalommal állott szemben, s ez a konfliktus kemény és embertelen volt, mivel nem ismert sem szabályt, sem törvényt. A tőke és a munka közötti konfliktus volt ez, vagy ahogyan az enciklika mondja: a munkáskérdés. A pápa nem habozott véleményt mondani az akkori kiélezett helyzetben jelentkező konfliktusról.

Ebből adódik az első gondolat, amelyet az enciklika napjainkra vonatkoztatva sugall. Szemben találva magát egy konfliktussal, amely az embereket -- egyrészt azokat, akik pusztán létükért küzdöttek, másrészt azokat, akik dúskáltak a javakban --, mondhatni, "farkasként" állította szembe egymással, a pápa nem habozott latba vetni tekintélyét "apostoli küldetése" tudatában,[9] vagyis a Jézus Krisztustól kapott megbízatás erejében, hogy "legeltesse a bárányokat és a juhokat" (vö. Jn 21,15-17) és hogy "oldjon és kössön a földön" (vö. Mt 16,19) a mennyek Országáért. A pápa szándéka kétségtelenül a béke helyreállítása volt, és az enciklika korabeli olvasójának nem kerülhette el a figyelmét, hogy felhívásában milyen nyíltan ítélte el az osztályharcot.[10] De nagyon is tudatában volt annak a ténynek, hogy a béke az igazságosság alapjára épül: az enciklikának éppen az volt a leglényegesebb tartalmi része, amely megjelöli az igazságosság alapvető feltételeit a korabeli gazdasági és társadalmi viszonyok között.[11]

XIII. Leó, elődeinek nyomdokain, ily módon maradandó példát állított az Egyház elé: bizonyos adott emberi körülmények között -- egyéni és közösségi, nemzeti és nemzetközi szinten -- az Egyháznak fel kell emelnie szavát. Valóságos tanítást, *tanrendszert* alakít ki, amely lehetővé teszi számára, hogy elemezze a társadalmi valóságot, véleményt mondjon róla, és irányelveket szabjon meg a felmerülő problémák megoldására.

XIII. Leó idejében egy ilyen, az Egyház jogait és kötelességeit taglaló koncepció még messze volt az általános elismertségtől. Valójában két irányzat uralkodott: az egyik erre a világra és erre az életre irányult, és a hit idegen volt számára; a másik egyoldalúan a túlvilági üdvösségre irányult, és nem adott megvilágítást, sem eligazítást a földi életre vonatkozóan. A *Rerum novarum* kibocsátásával a pápa mintegy "honosította" az Egyházat az emberek és az államok változó közéleti viszonyai között. A későbbiekben ez még inkább megerősítést nyert. Az Egyház szociális tanításának meghirdetése és terjesztése valóban hozzátartozik

evangelizációs küldetéséhez, lényeges része a keresztény üzenetnek, mivel ez a tanítás feltárja ennek az üzenetnek konkrét követelményeit a társadalmi életben, és a mindennapi munkát és az igazságosságért folytatott harcot belehelyezi a Megváltó Krisztusról való tanúságtételbe. Ugyanakkor az egység és a béke forrása is azokkal a konfliktusokkal szemben, amelyek elkerülhetetlenül felmerülnek gazdasági és szociális téren. Ezáltal úgy lehet megélni az új helyzeteket, hogy nem éri sérelem az emberi személy transzcendens méltóságát sem önmagunkban, sem ellenfeleinkben, és megelhető a helyes megoldások útja.

Ennek az iránymutatásnak a helytállósága száz év távlatából alkalmat nyújt nekem arra, hogy hozzájáruljak a "keresztény szociális tanítás"-hoz. Számos alkalommal hangsúlyoztam, hogy a modern világnak sürgősen szüksége van az "új evangelizációra", melynek lényeges elemei közé kell számítani az *Egyház szociális tanításának a meghirdetését*. Ez a tanítás, akárcsak XIII. Leó idejében, képes megmutatni a helyes utat, amelyen haladva választ adhatunk a jelen nagy kihívásaira, miközben az ideológiák lejáratják magukat. Mint annak idején Leó pápa tette, meg kell ismételnem, hogy *az evangélium nélkül egyrészt nem oldható meg a "szociális kérdés", másrészt pedig az "új dolgok" benne találhatják meg igazságtartalmukat és a helyes erkölcsi alapot.*

6. Azzal, hogy rávilágított a tőke és a munka között keletkezett *konfliktusra*, XIII. Leó megerősítette a munkások alapvető jogait. Ezért a pápai szöveg kulcsa a *munkás méltósága* mint olyan, ebből a tényből következően pedig a *munka* -- "a létszükséglet kielégítésére, különösen az élet fenntartására irányuló emberi tevékenység"[12] -- *méltósága*. A pápa a munkát "személyesnek" minősíti, mert "a munkaerő szorosan hozzátartozik a személyhez, és személyes tulajdona annak, aki kifejti és akinek javára adatott".[13] Ezáltal a munka minden egyes ember hivatásához tartozik, az ember a munkájában fejezi ki és valósítja meg önmagát. Ugyanakkor a munkának "szociális" dimenziója is van azáltal, hogy szoros kapcsolatban áll mind a családdal, mind a közjővel, mivel "csalhatatlan igazság, hogy az államok gazdagsága a dolgozók munkájából ered".[14] Ezt fejeztem ki és fejlesztettem tovább *Laborem exercens* kezdetű enciklikámban.[15]

Egy másik jelentős elv kétségtelenül a *"magántulajdonhoz" való jog*. [16] Az enciklika nagy terjedelmet szentel ennek az elvnek, ez is mutatja, milyen fontosságot tulajdonít neki. A pápa nagyon is tudatában van a ténynek, hogy a magántulajdon nem abszolút érték, és nem mulasztja el felsorolni az elengedhetetlen kiegészítő elveket, mint amilyen a *föld javainak egyetememes rendeltetése*. [17]

Másrészről igaz, hogy a magántulajdon fajtái közül a földtulajdont állítja előtérbe. [18] Nem kevésbé igaz, hogy a magántulajdon védelmére felhozott indokok ma is helytállóak, nevezetesen annak a jognak a megerősítése, hogy birtokoljuk azt, ami szükséges az egyén és családja boldogulásához, eltekintve attól, hogy milyen konkrét formát is ölt ez a jog.

Ezt újból világossá kell tenni, tekintettel a változásokra, amelyeknek tanúi vagyunk, és amelyek olyan rendszerekben következtek be, ahol a termelési eszközök köztulajdonban voltak. De ugyanígy világossá kell tenni, tekintettel a szegénység növekedésére, vagy pontosabban a magántulajdon beszűkítésére, amely a világ számos térségében jelentkezik, beleértve azokat is, ahol túlsúlyban vannak az olyan rendszerek, amelyek a magántulajdonhoz való jogon alapulnak. Ezen változások és a szegénység fennmaradása miatt szükségesnek mutatkozik a probléma alaposabb elemzése, amire a továbbiakban fog sor kerülni.

7. Szoros összefüggésben a magántulajdonhoz való joggal, XIII. Leó enciklikája *más jogokat* is kinyilvánít, amelyek hozzátartoznak a személyiséghez és elidegeníthetetlenek tőle. A pápa által neki szentelt terjedelménél és neki tulajdonított jelentőségénél fogva e jogok között első helyen áll "az ember természetes joga", hogy magántársulásokat hozzon létre. Mindenekelőtt arról van szó, hogy vállalkozóknak és munkásoknak, vagy csupán a munkásoknak *joguk van társulásokat létrehozni*.^[19] Ebben kell látni az okát annak, hogy az Egyház védelmezi és helyesli a ma szakszervezeteknek nevezett társulások létrehozását. Ez semmiképpen sem ideológiai előítéletek miatt történik, vagy azért, hogy meghajoljon az osztálygondolkodás előtt, hanem azért, mert a társulás az ember veleszületett természetes joga, következésképpen megelőzi a politikai közösségbe való integrálódását. Valójában "az állam nem akadályozhatja meg létezésüket", mert "az államnak védelmeznie, nem pedig elfojtania kell a természetes jogokat. Az ilyen társulások betiltásával az állam önmagával kerülne ellentétbe."^[20]

Ezzel a joggal együtt, amelyet a pápa -- helyénvaló ezt hangsúlyozni -- kifejezetten elismer a munkások -- vagy ahogyan ő mondja, a "proletárok" -- jogaként, ugyanilyen világosan elismeri a jogot "a munkaidő korlátozására", a törvényileg biztosított pihenésre valamint a gyermekekkel és a nőekkel való megkülönböztetett bánásmódra, ami a munka jellegét és a munkaidőt illeti.^[21]

Nagyon is megértjük a pápa szavainak komolyságát, ha emlékezetünkbe idézzük, mit tanít a történelem a megengedett vagy legalábbis a törvény által nem tiltott szerződésekről, amelyek anélkül kötöttek, hogy garanciát adtak volna a munkaidőre, a munka egészséges körülményeire vonatkozóan, s nem voltak tekintettel a munkára jelentkezők életkorára vagy nemére. "Se nem igazságos, se nem emberséges -- írja -- olyan munkát követelni az embertől, amely a túlzott elfáradás következtében tompítja az elmét és gyengíti a testet". Még konkrétabban utalva az ilyen "munkaviszonyok" elfogadtatására irányuló szerződésre, a pápa leszögezi: "A munkaadó és a munkás közt létrejövő minden egyezségben ott szerepel a kifejezett vagy hallgatóságos feltétel", hogy a munkásnak "biztosítja a munkavégzés során elhasznált erői pótlásához szükséges pihenést", majd így fejezi be: "az ezzel ellentétes egyezség erkölcstelen lenne".^[22]

8. Nyomban ezután a pápa kinyilvánítja a munkásnak, mint személynek egy *másik jogát*. A "méltányos bérre" vonatkozó jogról van szó, egy olyan jogról, amelyet nem lehet átengedni "a felek szabad megegyezésének, mintha a munkaadó, miután kifizette a szerződésbe foglalt bért, ezzel eleget is tett volna kötelezettségeinek, és nem lenne semmilyen más feladata".^[23]

Az államnak -- mondták abban a korban -- nem áll hatalmában beavatkozni ezeknek a szerződéseknek megkötésébe, legfeljebb annyiban, hogy őrökdi annak betartása fölött, amiben kifejezetten megállapodtak. Ezt a munkaadó és a munkás közötti kapcsolatról vallott tisztán pragmatikus és a könyörtelen individualizmus által áthatott felfogást szigorúan bírálja az enciklika, mert az ellentmond a munka kettős -- személyes és szükséges -- jellegének. Valóban, ha a munka *személyes jellegénél fogva* az egyén azon képességei közé tartozik is, amelyekkel szabadon rendelkezik, *szükséges jellegénél fogva* meghatározza az a súlyos kötelesség, hogy mindenki "tartozik fenntartani az életét".

"Ebből a kötelezettségből -- állapítja meg a pápa -- szükségszerűen következik az a jog, hogy az ember megszerezze magának mindazt, ami a létfenntartáshoz elengedhetetlen, amit a szegények csak munkájuk béréből tudnak biztosítani."^[24]

A bérnek elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy a munkás és családja megéljen belőle. Ha a munkás "a szükségtől kényszerítve vagy a még rosszabbtól való félelmében elfogad nagyon kemény feltételeket, amelyeket egyébként nem áll módjában elutasítani, mert a munkaadó, vagy aki a munkát felkínálja, kényszeríti rá, akkor erőszakot szenved, amely ellen az igazságosság tiltakozik".[25]

Adja Isten, hogy ezeket a szavakat, amelyeket az úgynevezett "vad kapitalizmus" kialakulása idején írtak le, ne kelljen ma ugyanolyan szigorral megismételni! Sajnos, még ma is találkozunk munkaadók és munkások közt megkötött szerződésekkel, amelyek nélkülözik a legegységibb igazságosságot olyan területeken, mint a kiskorúak vagy a nők foglalkoztatása, a munkaidő megállapítása, a megfelelő munkakörülmények és a méltányos bérezés. Megtörténik az ilyesmi az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó *nemzetközi nyilatkozatok és konvenciók* ellenére,[26] sőt a különböző államok *törvényei* ellenére is. A pápa a "közhatalom" "szigorú köteleességévé" tette, hogy lelkiismeretesen törődjék a munkások jólétével, mert ennek elmulasztásával sértenék a jogszerűséget, és a pápa nem riadt vissza attól sem, hogy "osztó igazságosságról" beszéljen.[27]

9. Ezekhez a jogokhoz XIII. Leó egy másikat is hozzáfűzött a munkások helyzetével kapcsolatban, amelyre jelentősége miatt óhajtok emlékeztetni: ez a vallás előírásainak szabad megtartásához való jog. Ezt a pápa világosan kinyilvánítja a munkások egyéb jogaival és feladataival összefüggésben, annak ellenére, hogy már az ő idejében általános volt a vélemény, hogy bizonyos dolgok kizárólag a magánélet területére tartoznak. Hangsúlyozza a vasárnapi pihenő szükségességét, hogy lehetősége legyen a mennyei javakkal foglalkozni és megadni a tiszteletet az isteni felségnek.[28] Ettől a jogtól, amely alapvető parancsolatban gyökerezik, senki nem foszthatja meg az embert: "senkinek sincs megengedve, hogy büntetlenül megsértse az embernek ezt a méltóságát, amelyet maga Isten is nagy tisztelettel kezel". Következésképpen az állam köteles biztosítani a munkásnak, hogy élhessen ezzel a szabadságával.[29]

Nem téved, aki ebben a világos megnyilatkozásban a vallásszabadsághoz való jog elvének első megnyilvánulását látja, amely azóta számos *nemzetközi nyilatkozat és konvenció*,[30] valamint az ünnepélyes *zsinati nyilatkozat* és ismételt tanításaim tárgya lett.[31] Ezzel kapcsolatban fel kell tennünk a kérdést, vajon a hatályos törvényi rendelkezések és az ipari társadalmak gyakorlata napjainkban hatékonyan biztosítják-e ezt az elemi jogot a vasárnapi pihenőhöz.

10. Egy másik, korunk számára tanításokban gazdag, fontos jellemzője az enciklikának az állam és polgárai közti kapcsolatokról vallott felfogás. A *Rerum novarum* bírálja a két társadalmi és gazdasági rendszert, a szocializmust és a liberalizmust. Az első részt a szocializmusnak szenteli, s ebben megerősíti a magántulajdonhoz való jogot. Ezzel szemben az enciklika nem szentel külön részt a másik rendszernek, a liberalizmusnak, hanem -- és ez figyelmet érdemel -- a vele szemben elhangzó kritikák abban a szövegrészben jelennek meg, amely az állam kötelelességeit tárgyalja.[32]

Az állam nem korlátozódhat arra, hogy "csak az állampolgárok egy részére legyen gondja", nevezetesen a gazdagokra és a jólétben élőkre, és nem teheti, hogy "elhanyagolja a másik részt", amely kétségtelenül a társadalom nagy többségét teszi ki. Ha mégis, akkor sérti az igazságosságot, amely azt diktálja, hogy mindenkinek megadják azt, ami megilleti. "Ezzel szemben az államnak az egyének jogainak védelmében különös gondoskodást kell tanúsítani a gyengékkel és szegényekkel szemben. A gazdagok osztályának, amely önmagában elég erős,

kevésbé van szüksége az állam védelmére; a munkásosztály, amelynek nincsen saját támasza, mindenekelőtt az állam védelmére szorul. Az államnak tehát különleges védelemben és gondoskodásban kell részesítenie a munkásokat, akik a gyengék és szükséget szenvedők közé tartoznak".[33]

Az enciklikának ezek a szakaszai napjainkban is érvényesek, különös tekintettel a szegénységnek a világban létező új formáira, mert olyan jelentős megállapításokat tartalmaznak, amelyek nem függenek sem egy adott állam-értelmezéstől, sem egy politikai elmélettől. A pápa megerősít egy alapvető elvet, amely velejárója minden egészséges politikai szervezetnek: minél sebezhetőbbek az egyének egy adott társadalomban, annál inkább szükségük van mások segítőkészségére és gondoskodására, de különösen a közhatalom beavatkozására.

Így az az elv, amelyet ma szolidaritásnak nevezünk és amelynek érvényességére -- mind az egyes nemzetek belső rendjét illetően, mind nemzetközi vonatkozásban -- a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikámban ismét rámutattam,[34] a politikai és társadalmi rendről vallott keresztény felfogás egyik alappillérenek tekintendő. XIII. Leó ezt több alkalommal kinyilvánította, "barátság" szóval jelölve, amelyet már a görög filozófiában megtalálunk. XI. Pius a nem kevésbé kifejező "szociális szeretet" megnevezést használta, míg VI. Pál kibővítette a fogalmat a szociális kérdés napjainkban megnyilvánuló sokféle dimenziójával, és a "szeretet civilizációjá"-ról beszélt.[35]

11. Az enciklikát napjaink valóságának fényében újraolvasva, kellőképpen értékelhetjük az Egyház állandó gondoskodását és odaadását az emberek azon csoportjai iránt, akiket a mi Urunk Jézus különösképpen szeret. Az enciklika szövege ékesen tanúskodik az Egyház "szegények iránti kiemelt elkötelezettségének" állandóságáról: ezt az előtérbe helyezést úgy fogalmaztam meg, mint a "keresztény szeretet gyakorlásának elsőbbséget élvező sajátos formája".[36] A "munkáskérdéssel" foglalkozó enciklika tehát a szegényekről és arról a szörnyű sorsról szól, amelybe nagy tömegeket taszított az iparosítás új és nem ritkán erőszakos folyamata. A világ nagy részében a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulás e folyamatai napjainkban is ugyanilyen bajokat okoznak.

Ha XIII. Leó az államhoz fordult, hogy az igazságosság követelményeinek megfelelően enyhítsen a szegények helyzetén, ezt azért is tette, mert helyesen ismerte fel, hogy az államnak kötelessége öröködni a közjón, és azon lenni, hogy a társadalmi élet egésze, beleértve a gazdasági szektort is, hozzájáruljon a közjó előmozdításához, tiszteletben tartva minden egyes szektor autonómiáját. Ebből azonban nem kell arra a következtetésre jutni, hogy Leó pápa szerint a szociális kérdés teljes megoldása az államra tartoznék. Éppen ellenkezőleg, több alkalommal is hangsúlyozza az állami beavatkozás szükségszerű korlátait és az állam egyszerű eszköz-jellegét, minthogy az egyén, a család és a társadalom már előbb létezett, mint az állam; és az állam azért van, hogy egyiknek is, másoknak is védelmezze a jogait, és nem azért, hogy elnyomja azokat.[37]

Ezeknek a gondolatoknak az időszerűsége mindenki számára nyilvánvaló. Helyén való lesz a továbbiakban visszatérni erre a fontos témára, amely az állam természetének korlátaival függ össze. Az említett témák, melyek nemcsak az enciklikában találhatók, összhangban állnak az Egyház szociális tanításával, mivel a magántulajdonról, a munkáról, a gazdasági fejlődésről, az állam természetéről és -- mindenekelőtt -- magáról az emberről alkotott egészséges felfogást tartalmazzák. A továbbiakban más témák is említésre kerülnek majd a jelenkori valóság bizonyos vonatkozásainak ismertetésénél, de már most helyénvaló megállapítani és

megjegyezni, hogy ami az enciklika vezérfonala, és ami mind az enciklika, mind az egész Egyház szociális tanítását a legközvetlenebbül meghatározza, az a helyes felfogás az emberi személyről és annak egyedülálló értékéről, amennyiben "az ember az egyetlen teremtmény a földön, amelyet Isten önmagáért akart".[38] Isten az emberben saját képét és hasonmását mintázta meg, (vö. Ter 1,26) és mással össze nem hasonlítható méltóságot adott neki, amelyet az enciklika ismételtelen nyomatékosít. Valóban, azokon a jogokon túl, amelyeket az ember a munkájával szerez, léteznek olyan jogok is, amelyek nem függenek az ember semmilyen tevékenységétől sem, hanem mintegy személyiségének lényegéből fakadnak.

II. FEJEZET

Napjaink "új dolgai" felé

12. Nem lenne méltó megünneplése a *Rerum novarum* megjelenésének, ha egyidejűleg nem vizsgálnánk meg a jelenlegi helyzetet is. Az enciklika már tartalmánál fogva is alkalmat ad az ilyen vizsgálatra, mert a kor eseményeinek leírása és a jövőt körvonalazó megállapítások a későbbi történések fényénél meglepően pontosnak bizonyultak.

Ezt különösen az 1989-es esztendő utolsó hónapjainak és az 1990-es év első hónapjainak eseményei igazolják. Ezek, csak úgy mint a bekövetkezett gyökeres változások, csak a megelőző helyzetek alapján magyarázhatók meg, amelyek bizonyos mértékig kikristályosították és intézményesítették mindazt, amit XIII. Leó előre látott, valamint az utódai által észlelt egyre nyugtalanítóbb jeleket. Leó pápa valójában -- politikai, gazdasági és szociális vonatkozásban egyaránt -- előre látta a "szocializmus" által előírányzott társadalomszervezés negatív következményeit, mely akkor még egyfajta társadalomelméletként és többé-kevésbé szervezett mozgalomként jelentkezett. Ma talán csodálkozunk azon, hogy a pápa a "szocializmusból" indul ki, amikor bírálja a "munkáskérdés" megoldására kínált javaslatokat, midőn a szocializmus még nem egy erős és hatalmas állam alakjában lépett fel és nem rendelkezett annak összes erőforrásaival, amint az később megtörtént. A pápa jó érzékkel mérte fel annak veszélyét, hogy az akkor időszerű "munkáskérdés" egyszerű, mégis radikális megoldásának látszatát keltve, sokakat megnyer magának. Ez még igazabbnak bizonyul akkor, ha figyelembe vesszük azt a félelmetesen igazságtalan helyzetet, amelybe az utóbbi időben az iparosodott nemzetek proletár tömegei kényszerültek.

Két dolgot kell itt hangsúlyozni: egyrészt a proletárok -- férfiak, asszonyok és gyermekek -- tényleges helyzetének világos felismerését a maga egész mostohaságában; másrészt azt, hogy a pápa nem kevésbé világosan ismeri fel a rosszat egy olyan megoldásban, amely a szegények és a gazdagok helyzetét látszólag felcserélve valójában azoknak okoz kárt, akiknek segítséget ígért. Az orvosság így még ártalmasabbnak bizonyulna, mint maga a betegség. Azzal, hogy kora szocializmusának lényegét a magántulajdon megszüntetésében látta, XIII. Leó a probléma lényegét érintette.

Szavai megérdemlik, hogy figyelemmel újraolvassuk őket: "A szocialisták, hogy meggyógyítsák ezt a rosszat, arra készítetik a szegényeket, hogy gyűlöljék a gazdagokat. Azt állítják, hogy minden magántulajdont meg kell szüntetni, és meg kell teremteni a javak közös birtoklását

De az ilyen elgondolás, azonkívül, hogy nem képes megoldani a kérdést, árt a munkásoknak is. Nagyon igazságtalan továbbá, mert sérti a jogos tulajdonosokat, eltorzítja az állam funkcióit és alapjaiban rendíti meg a társadalom építményét".[39] Azt a rosszat, amit a szocializmus eme fajtájának államrendszerként történő bevezetése idéz elő, nem lehetne

találóbban bemutatni, mint ha azt mondjuk, hogy ez az, amely "létező szocializmus" néven válik majd ismertté.

13. Ha ezt tüzetesebb vizsgálat alá vesszük és hozzávesszük mindazt, amit a *Laborem exercens* és a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikák tartalmaznak, akkor az előbbiekhöz hozzá kell tennünk, hogy a "szocializmus" alapvető tévedése antropológiai jellegű. A valóságban az egyént egyszerű elemnek tekinti, a társadalmi organizmus egy sejtjének, oly módon, hogy az egyén java teljes mértékben alá van rendelve a gazdasági és társadalmi mechanizmus működésének. Miközben másrészt úgy véli, hogy az egyénnek ez a java elérhető az egyén szabad választásától, attól az egyedüli és kizárólagos döntésétől függetlenül, hogy válasszon a jó és a rossz között. Így az ember nem lesz más, mint a társadalmi kapcsolatok egyik láncszeme, eltűnik a személynek, mint az erkölcsi döntés autonóm alanyának a fogalma, azé az alanyé, amely éppen ezzel a döntésével építi fel a társadalmi rendet. A személynek ebből a téves koncepciójából következik annak a jognak a torzulása, amely meghatározza a szabadság gyakorlásának szféráját, és ugyanebből következik a magántulajdon elutasítása is. Az ember, akit megfosztottak attól, amit a "magáénak" mondhatna, valamint a lehetőségtől, hogy saját kezdeményezéséből keresse meg a kenyerét, függővé válik a társadalmi mechanizmustól és azoktól, akik azt ellenőrzik. Ez sokkal nehezebbé teszi a számára, hogy felismerje saját személyes méltóságát, és gátolja a hiteles emberi közösség létrejöttét.

Ezzel ellentétben a személyről vallott keresztény felfogásból szükségszerűen következik a társadalomról vallott helyes felfogás. A *Rerum novarum* és az Egyház egész szociális tanítása szerint az ember társas jellege nem merül ki csupán abban, hogy az államhoz tartozik, hanem különféle közbülső csoportosulásokban valósul meg, kezdve a családdal, egészen a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális csoportokig, amelyek ugyanebben az emberi természetben gyökereznek és ezért -- de mindig a közjón belül -- saját autonómiával rendelkeznek. Ez az, amit a társadalom "személyességének" neveztem, és amit a "létező szocializmus" az egyén személyiségével együtt felszámolt.[40]

Ha ezután azt kérdezzük, hogy honnan ered ez a téves koncepció az emberi személy jellegéről és a társadalom személyességéről, azt kell válaszolnunk, hogy legfőbb oka az ateizmus. Az ember azáltal lesz tudatában transzcendentális méltóságának, hogy válaszol Isten hívására, amely a világ dolgaiban nyilvánul meg. Minden embernek meg kell adnia ezt a választ, mert ez a csúcspontja emberi mivoltának és ezt semmilyen társadalmi mechanizmus vagy kollektív alany sem helyettesítheti. Isten tagadása a gyökereitől fosztja meg a személyt, következésképpen a társadalmi rend átszervezésére készíti, anélkül, hogy figyelembe venné a személy méltóságát és önrendelkezését.

Az ateizmus egyébként, amelyről itt szó van, szorosan összefügg a felvilágosodás racionalizmusával, amely mechanikusan értelmezi az emberi valóságot. Ily módon tagadják az ember igazi jelentését, transzcendenciáját a világ dolgaihoz viszonyítva, de ugyanígy tagadják azt az ellentmondást is, amely a szívében lakozik: egyrészt, hogy igényli a javak minél teljesebb birtoklását, másrészt, hogy képtelen azok megszerzésére, és ebből fakadóan mindenekelőtt üdvösségre vágyik.

14. Ugyanebből az ateista gyökérből származik a szocializmus sajátos eszközeinek a megválasztása, amelyet a *Rerum novarum* elítél. Az osztályharcról van szó. A pápának -- nyíltan meg kell mondanunk -- semmi esetre sem szándéka, hogy minden és bármilyen jellegű szociális konfliktust elítéljen: az Egyház jól tudja, hogy a történelemben szinte

elkerülhetetlenül fellépnek érdekellentétek a különböző társadalmi csoportok között, és hogy a keresztény embernek gyakran határozottan és következetesen állást kell foglalnia ezekben a konfliktusokban. A *Laborem exercens* kezdetű enciklika, egyebek mellett, elismerte a konfliktus pozitív szerepét, amikor az "a szociális igazságosságért vívott harcnak" minősül,[41] de már korábban a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikában ezt olvashatjuk: "Az osztályharc, ha tartózkodnak az erőszakos cselekedetektől és a kölcsönös gyűlöletől, lépésről lépésre tisztességes vitává alakul át, amely az igazságosság keresését célozza".[42]

Amit az osztályharcban legfőképpen elítélünk, az a konfliktusról alkotott olyan felfogás, amelyet nem etikai vagy jogi szempontok vezérelnek, amely nem hajlandó a személy méltóságát tiszteletben tartani a másokban (következésképpen önmagában sem), amely ezért kizárja az észszerű egyezséget és nem a társadalom általános javát keresi, hanem egy csoportnak az érdekeit, amelyet általános érdeknek tüntet fel, és meg akarja semmisíteni azt, ami szembehelyezkedik vele. Röviden arról van szó, hogy a társadalmi csoportok közti belső ellentétek vonatkozásában felújítja a "totális háború" doktrínáját, amelyet a korabeli militarizmus és imperializmus a nemzetközi kapcsolatok terén érvényre juttatott. A különböző nemzetek érdekeinek igazságos egyeztetése helyett olyan doktrínát fogadtak el, amely a saját hatalom minden eszközzel történő kiterjesztését tartalmazza, beleértve a hazugságot, a polgári lakossággal szemben alkalmazott terrort, valamint a tömegpusztító fegyvereket (amelyeket éppen azokban az években fejlesztettek ki), hogy a szemben álló fél ellenállását megtörje. A marxista értelemben vett osztályharcnak és a militarizmusnak tehát ugyanaz a gyökere: az ateizmus és az emberi személy megvetése.

Ezek azt az elvet juttatják érvényre, hogy a hatalom előbbre való, mint az értelem és a jog.

15. A *Rerum novarum* szembehelyezkedik a termelési eszközök államosításával, amely az állampolgárt az államgépezet mintegy "alkatrészévé" alacsonyítja le. De ugyanilyen határozottan helyteleníti azt a felfogást, amely a gazdaságot teljesen kirekeszti az állam illetékességi köréből. A gazdasági tevékenység terén minden bizonnyal létezik a legitim önállóságnak olyan szférája, amelybe az államnak nem szabad beavatkoznia. Ugyanakkor az állam feladata megszabni azt a jogi keretet, amelyen belül kialakulnak a gazdasági kapcsolatok, és köteles ily módon szavatolni a szabad gazdaság elsődleges feltételeit, egy olyan gazdaságét, amely feltételezi a felek bizonyos egyenlőségét, oly módon, hogy egyikük se lehessen annyira hatalmas,[43] hogy a többi valóságos szolgásgba vesse.

Ebben a vonatkozásban a *Rerum novarum* megmutatja az utat a megfelelő reformokhoz, amelyek visszaadhatják a munkának, mint az ember szabad tevékenységének a méltóságát. Ezek a reformok megkívánják, hogy a társadalom és az állam magára vállalja a felelősséget azért, hogy megvédje a munkást a munkanélküliség lidércnyomásától. A történelem során ez két, egymást kiegészítő módon valósult meg: egyfelől olyan gazdaságpolitika révén, amely elősegíti a kiegyensúlyozott fejlődést, másfelől a munkanélküliség ellen nyújtott biztosítékok és a megfelelő szakmai átképzés politikája révén, hogy megkönnyítsék a munkások átáramlását a válságban lévő szektorokból a fejlődő ágazatokba.

A társadalom és az állam biztosítani tartozik továbbá a bérek olyan színvonalát, amely lehetővé teszi a munkásnak és családjának megélhetését, valamint a bizonyos mértékű takarékoskodást. Nem csekély erőfeszítéseket tesz szükségessé, hogy a munkások egyre nagyobb ismeretekkel és jobb felkészültséggel rendelkezzenek, hogy munkájuk hatékonyabbá és termelékenyebbé válják. De megköveteli az éber felügyeletet és a megfelelő törvényi intézkedéseket is, hogy elejét vegyék a kizsákmányolás szégyenteljes jelenségének, különösen

a legvédtelenebb munkások, a bevándoroltak és a leszakadtak kárára. Ezen a téren meghatározó a szakszervezetek szerepe, amelyek a tárgyalásokon kialakítják a minimálbért és egyezsége jutnak a munkafeltételeket illetően.

Végül szavatolni kell az "emberi" munkaidő és a megfelelő pihenőidő tiszteletben tartását éppúgy, mint azt a jogot, hogy a munkás érvényre juttathassa személyiségét a munkahelyen, anélkül, hogy bármilyen módon is sértenék lelkiismeretében vagy méltóságában. Helyénvaló itt újólá emlékeztetni a munkás szerveződések szerepére, nemcsak mint a tárgyalások tényezőire, hanem úgy is, mint a munkás személyisége kifejeződésének "helyeire": hasznosak a hiteles munkakultúra kifejlesztése tekintetében, és segítik a munkásokat abban, hogy teljességgel emberi módon vehessenek részt a vállalkozás életében.[44]

Az államnak közvetlenül vagy közvetve hozzá kell járulnia ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósításához. Közvetve és a *szubszidiaritás elvét* követve azáltal, hogy megteremti a kedvező feltételeket a gazdasági tevékenység szabad gyakorlásához, ami elvezet a munkalehetőségek bő kínálatához és a gazdagság forrásaihoz. Közvetlenül és a *szolidaritás elvét* követve azáltal, hogy a gyengébbek védelmére bizonyos korlátokat szab azok önállóságának, akik a munkafeltételeket biztosítják, valamint azáltal, hogy minden esetben biztosítja a létminimumot a munkanélküliek számára.[45] Az enciklika és vele együtt az Egyház szociális tanítása sokféle módon befolyásolta a XIX. század utolsó éveit és a XX. század kezdetét. Ez megmutatkozik a szociális gondoskodás, a nyugdíjak, a betegbiztosítás és a baleset megelőzés terén bevezetett számos reformban -- tágabb keretet nyújtva a munkások jogainak nagyobb mérvű érvényesítésére.[46]

16. A reformokat részben maguk az államok vezették be, de megvalósításukban jelentős szerepet játszott a *munkásmozgalom tevékenysége*. Az igazságtalanságok és hátrányok megszüntetése érdekében lelkiismereti indíttatásból megszületett törekvések széleskörű hatást fejtettek ki a munkásszerveződésekben, a reformok előmozdításában, távol álltak a zavaros elméletektől, igen közel a munkásokhoz és mindennapi szükségleteikhez. Erőfeszítéseik ezen a téren gyakran társultak a munkások életkörülményeinek javítását célzó keresztény erőfeszítésekhez. Idővel azután ez a mozgalom bizonyos mértékig éppen annak a marxista ideológiának az uralma alá került, amellyel a *Rerum novarum* szembefordult.

Ezek a reformok ugyanakkor következményei voltak a *társadalom szabad önszerveződésének is*, azáltal, hogy létrehozták a szolidaritás hatékony formáit, amelyek képesek elősegíteni a személy értékeit nagyobb mértékben tiszteletben tartó gazdasági növekedést. Emlékeztetni kell itt arra a keresztények jelentős közreműködésével megvalósult sokrétű tevékenységre, amely termelői, fogyasztási és hitelszövetkezetek létrejöttét, az általános oktatás és a szakmai képzés fellendítését, az üzemi életben való részvétel különböző formáival való kísérletezést és általában a társadalom fejlődését eredményezte.

Ha tehát, a múltra visszatekintve, helyénvaló hálát adni Istennek, mert a nagy enciklika nem maradt visszhang nélkül a szívekben és cselekvő nagylelkűségegre készítetett, mégis meg kell látni, hogy a prófétai üzenet, amelyet hordozott, nem talált maradéktalan elfogadásra a kor embere részéről, és ez súlyos katasztrófákat idézett elő.

17. Ha az enciklikát Leó pápa gazdag tanításának összefüggésében szemléljük,[47] láthatjuk, hogy lényegében egy nagy horderejű gazdasági--társadalmi tévedés következményeit tárja föl. A tévedés, mint az előbbieken láthattuk, az emberi szabadságról alkotott felfogásban rejlik, amely ezt a szabadságot eloldja az igazság iránti engedelmesség kötelékéből, és ezzel együtt

az alól a kötelezettség alól is, hogy tiszteletben kell tartani mások jogait. Ebben az esetben a szabadság az önszeretettel azonos, egészen az Isten és a felebarát megvetéséig; ez az önszeretet az egyén érdekeinek korlátlan érvényesítéséhez vezet, és az igazságosság semmiféle követelményére sincs tekintettel.[48]

Ennek a tévedésnek szélsőséges következményei megjelentek a Európát és a világot 1914 és 1945 között megrázó háborúk tragikus egymásutánjában. Ezeket a háborúkat a szélsőséges militarizmus és nacionalizmus, valamint a hozzájuk kapcsolódó, különböző formákat öltő totalitarizmus robbantotta ki. Olyan háborúkról van szó -- polgárháborúkról és ideológiai háborúkról --, amelyeket az osztályharc robbantott ki. Ha kisebb lett volna a gyűlölet és az irigység, amely nemzetközi szinten és országokon belül a szociális igazságtalanságok miatt felhalmozódott, bizonyára nem következett volna be az a pusztítás, amely a nagy nemzetek minden erejét felőrölte, s amelyben megsértettek mindent, ami szent és egész népek, társadalmi csoportok kiirtására hoztak döntéseket. Különösen a zsidó népről emlékezünk meg itt, amelynek szörnyűséges sorsa jelképe lett annak az eltévelyedésnek, amelybe az ember sodródhat, ha Isten ellen fordul.

A gyűlölet és igazságtalanság azonban csak akkor kerít hatalmába egész nemzeteket, csak akkor ösztönzi őket cselekvésre, ha olyan ideológiák szentesítik és szervezik őket, amelyek inkább az előbbiekre épülnek, és nem az emberről szóló igazságra.[49] A *Rerum novarum* kezdetű enciklika küzdött a gyűlölet ideológiái ellen és megmutatta, mi módon lehet véget vetni az erőszaknak és irigységnek az igazságosság révén. Bárcsak ezeknek a borzalmas eseményeknek az emléke irányíthatná az embereket cselekedeteikben, és különösen a népek felelős vezetőit napjainkban, amikor más igazságtalanságok új gyűlöletet táplálnak, és új ideológiák jelennek meg a látóhatáron, amelyek dicsőítik az erőszakot!

18. Igaz, 1945 óta hallgatnak a fegyverek az európai kontinensen. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy az igazi béke sohasem a katonai győzelem eredménye, hanem feltételezi a háború okainak felszámolását és a népek valódi megbékélését. Ezzel szemben Európában és a világban hosszú éveken át inkább nem-háború, mint valódi béke állapota állott fenn. A kontinens fele a marxista diktatúra uralma alá került, míg a másik fele ezt a veszélyt igyekezett elhárítani. Számos nép elveszíti a lehetőségét arra, hogy döntsön saját sorsáról, be van zárva egy elnyomó birodalom korláta közé, miközben erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy ezeknek a népeknek történelmi tudatát kiirtsák és évszázados kultúrájukat gyökeresen kitépják. Ennek az erőszakos megosztásnak a nyomában emberek óriási tömegei kényszerülnek hazájuk elhagyására, és erőszakkal máshová üzik őket.

Az örült fegyverkezési verseny felemészti azokat az erőforrásokat, amelyek a hazai gazdaság fejlesztésére, valamint a leghátrányosabb helyzetben lévő nemzetek megsegítésére kellenének. A tudományos és technikai fejlődés, amelynek az ember jólétét kellene szolgálnia, a háború eszközzé válik. A tudomány és a technika arra szolgál, hogy egyre tökéletesebb és pusztítóbb fegyvereket gyártsanak, miközben azt követelik az ideológiától, amely a valódi filozófia eltorzítása, hogy elméletileg igazolja az új háborút. Ezt a háborút nemcsak szorgalmazzák és előkészítik, de hatalmas vérontással vívják is a világ különböző térségeiben. A tömbök vagy a birodalmak logikájából, amelyet az Egyház okmányai és legutóbb a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklika[50] is elítéltek, következik, hogy a harmadik világ országaiban keletkező ellentéteket és nézeteltéréseket módszeresen szítják és kihasználják, hogy ezáltal az ellenfél helyzetét nehezítsék.

A szélsőséges csoportok, amelyek fegyverekkel akarják megoldani az ellentéteket, könnyen találnak politikai és katonai támogatásra. Fel vannak fegyverkezve és fel vannak készítve a háborúra, míg azok, akik békés és emberi megoldásokat igyekeznek találni, tiszteletben tartva valamennyi fél törvényes érdekeit, elszigeteltek maradnak és gyakran esnek ellenfeleik áldozatául. A harmadik világ számos országának militarizálódása és az őket gyötrő testvérgyilkos háborúk, a terrorizmus terjedése és a politikai katonai küzdelem egyre barbárabb eszközei leginkább a második világháborút követő béke törekvésére vezethetők vissza. Végül az egész világra ránehezedik az emberiség kiirtására képes atomháború fenyegetése.

A katonai célokra felhasznált tudomány az ideológiák által szított gyűlölködés rendelkezésére bocsátja a legmodernebb eszközöket. De a háború győztesek és legyőzöttek nélkül érhet véget, az emberiség önpusztításával és ezért el kell vetni azt az utat, amely ide vezet, valamint el kell utasítani azt a nézetet, hogy az ellenfél megsemmisítését célzó harc, a versengés és maga a háború is hozzájárul a haladáshoz és a történelmi fejlődéshez.[51] Ha belátjuk ennek az elutasításnak a szükségességét, akkor szükségképpen kétségbe kell vonnunk a "totális háború" valamint az "osztályharc" doktrínáját is.

19. De a második világháború végén egy ilyen felismerés még csak formálódóban van az elmékben, s ami akkor feltűnik és megjelenik, az a marxista totalitarizmus kiterjedése Európának több mint a felére és a világ egy részére. A háború, amelytől azt várták, hogy helyreállítja a szabadságot és az emberek jogait, e célok elérése nélkül ért véget, sőt sok népet teljesen megfosztott azoktól, különösen azokat, amelyek a legtöbbet szenvedtek. Elmondható, hogy a kialakult helyzet különböző visszhangot váltott ki.

Néhány országban bizonyos szempontból tanúi vagyunk egy pozitív erőfeszítésnek, amely arra irányul, hogy - a háború pusztításai után - felépítsenek egy szociális igazságosságtól áthatott demokratikus társadalmat, amely megfosztja a kommunizmust attól a forradalmi lehetőségtől, amelyet számára a kizsákmányolt és elnyomott tömegek nyújtanak. Ezek a kísérletek általában arra irányulnak, hogy fenntartsák a szabadpiaci viszonyokat és a pénz értékállóságával valamint a szilárd társadalmi kapcsolatokkal, megteremtsék a tartós és egészséges gazdasági fejlődés feltételeit, amelyek között az emberek munkájukkal jobb jövőt teremthetnek maguknak és gyermekeiknek. Ugyanakkor igyekeznek elkerülni, hogy a piaci mechanizmusok legyenek az emberi élet egészének egyedüli meghatározó tényezői, és alá akarják rendelni ezeket a mechanizmusokat a nyilvános ellenőrzésnek, amelyben érvényesül az elv, hogy a föld javai közös használatra rendeltettek. A munkaalkalmak bizonyos bősége, egy szilárd társadalombiztosítási rendszer, amely szolgáltatást is nyújt, a hatékonyan működő szervezetek szabad társulása, a szociális védetség munkanélküliség esetén, a társadalmi életben való demokratikus részvétel lehetősége, mindezeknek együttesen meg kellene szüntetnie a munka "árú" jellegét és szavatolnia kellene annak lehetőségét, hogy azt az ember méltóságához illően végezze.

Léteznek azután más társadalmi erők és más szellemi áramlatok, amelyek azáltal helyezkednek szembe a marxizmussal, hogy "nemzetbiztonsági" rendszereket hoznak létre, amelyekben részletekbe menően ellenőrzik a társadalmat, hogy megakadályozzák ezzel a marxista beszivárgást. Az állam hatalmát hangoztatva és növelve, meg akarják óvni népeiket a kommunizmustól, de amikor ezt teszik, annak a kockázatnak teszik ki magukat, hogy azt a szabadságot és azokat a személyi értékeket rombolják le, amelynek nevében szembe helyezkednek a kommunizmussal.

Végül a válasz egy másik gyakorlati formáját a jóléti társadalom, vagy fogyasztói társadalom jelenti. Ez a póre materializmus talaján igyekszik legyőzni a marxizmust, megmutatva, hogy a szabadpiaci társadalom hatékonyabban képes kielégíteni az ember anyagi szükségleteit, mint a marxizmus, miközben maga is éppen úgy figyelmen kívül hagyja a szellemi értékeket.

Egyrészt valóban igaz, hogy ez a társadalmi modell rámutat arra, hogy a marxizmus képtelen új és jobb társadalmat létrehozni, másrészt viszont azzal, hogy tagadja az erkölcs, a jog, a kultúra és a vallás önálló létét és értékeit, a marxizmushoz közelít, mivel az embert teljességgel a gazdasági szférába utalja és anyagi szükségleteinek kielégítésére korlátozza.

20. Ugyanebben az időszakban megy végbe a "dekolonizáció" látványos folyamata, amelyben számos ország nyeri el vagy szerzi vissza függetlenségét és a jogot, hogy szabadon döntsön saját sorsáról. De állami szuverenitásuk formális visszanyerésével ezek az országok gyakran csak a kezdetén járnak annak az útnak, amely a valódi függetlenséghez vezet. Valójában a gazdaság meghatározó szektorai még nagy külföldi vállalatok kezében maradnak, amelyek nem hajlandók tartósan elkötelezni magukat a befogadó ország gazdasági fejlesztése mellett, és magát a politikai életet is külső erők ellenőrzik, miközben az állam határain belül együtt élnek olyan etnikai csoportok, amelyek még nem épültek be teljesen egy hiteles nemzeti közösségbe. Ezenkívül hiányoznak a rátermelt tisztviselők, akik képesek lennének tisztességesen igazgatni az államapparátust, s ugyanígy hiányoznak a keretek a gazdaság hatékony és felelős működtetéséhez.

Ebben a helyzetben sokak számára úgy tűnik, hogy a marxizmus kínálkozhat a rövidebb útnak a nemzet és az állam felépítéséhez, és a szocializmus különféle változatai napjainkban ezért keletkeznek sajátos nemzeti jelleggel. Így keverednek különböző, esetenként más és más formában jelentkező doktrinákkal a nemzeti jólétre irányuló legitim követelések, a nacionalizmus és a militarizmus különböző változatai, a régi népi bölcsességekből merített, a kereszténység szociális tanításával némelykor összhangban álló elvek, és végül a marxizmus--leninizmus nézetei.

21. Végül emlékeztetni kell arra, hogy a második világháború után, a háború borzalmainak visszahatásaként is elterjedt az emberi jogok elevenebb tudata, amely elismerést nyert különféle *nemzetközi okmányokban*,^[52] és mondhatni, egy új "népek joga" kidolgozásában, amelyben a Szentszék folyamatosan közreműködött. Ennek a fejlődésnek a tartóoszlopa az Egyesült Nemzetek Szervezete volt. Nemcsak az egyén jogainak tudata fejlődött, hanem a nemzetek jogainak felismerése is, miközben egyre inkább belátták, hogy meg kell szüntetni a világ különböző földrajzi régiói közötti bántó egyensúlyhiányt, melynek révén a szociális kérdés súlypontja bizonyos értelemben nemzeti keretek közül nemzetközi síkra helyeződött át.^[53]

Ha meglepéssel vesszük is tudomásul ezt a fejlődést, mégsem hallgathatunk arról a tényről, hogy a különböző fejlesztési segélyek együttes mérlege nem mindig pozitív. Ezenfelül az Egyesült Nemzeteknek máig sem sikerült a nemzetközi konfliktusok megoldására olyan hatékony módszert találni, amely kiiktatná a háborút, és, úgy tűnik, ez ma a legégetőbb probléma, amellyel a nemzetközi közösségnek meg kell birkóznia.

III. FEJEZET Az 1989. év

22. Ha az imént vázolt világhelyzetből indulunk ki, amelyet már részletesen kifejtettem a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű körlevelemben, akkor megértjük az utóbbi években váratlanul bekövetkezett és nagy reményekre jogosító események jelentőségét. Ezek Közép- és Kelet-Európában érték el csúcspontjukat 1989-ben, de sokkal szélesebb időszakot és földrajzi térséget fognak át. A 80-as évek folyamán ugyanis néhány latin-amerikai, afrikai és ázsiai országban fokozatosan omlottak össze egyes diktatórikus és elnyomó rendszerek. Másutt pedig nehéz, de termékeny átalakulás indult meg az aktívabb részvételt biztosító és igazságosabb politikai formák irányába. Nagyon jelentős, sőt meghatározó hozzájárulást jelentett az *Egyház erőfeszítése az emberi jogok védelme és előmozdítása érdekében*: ott ugyanis, ahol az ideológiákra támaszkodó pártok törekvései elhomályosították a közös emberi méltóság jelentését, az Egyház egyszerű szavakkal, de határozottan tanította, hogy minden ember -- bármi legyen is belső meggyőződése -- Isten képmása, és ezért elismerést és tiszteletet érdemel. Ezzel a megállapítással a nép többsége igen gyakran egyetértett, és ennek eredményeként a politikai küzdelmeknek és megoldásoknak olyan útjait választotta, amelyek a személy méltóságának elismerésére irányultak.

Ebből a történelmi fejlődésből új demokratikus formák nőttek ki, és azzal a reménnyel töltöttek el, hogy a bizonytalan alapokon álló politikai és társadalmi struktúrákat, amelyeket nemcsak az igazságtalanság és a gyűlölet, hanem a gazdaság katasztrofális helyzete és a súlyos társadalmi konfliktusok is terhelnek, meg lehet változtatni. Miközben tehát az egész Egyházzal együtt újból hálát adunk Istennek, hogy sok lelkipásztor, egész keresztény közösség, egyszerű hívő és más jóakarátú ember gyakran hősiessé tett tanúságot a nehéz körülmények közepette, egyúttal kérjük, támogassa mindannyiuk erőfeszítését, hogy egy szebb jövőt építhessünk magunknak. Ez valójában nemcsak e nemzetek polgárainak a feladata, hanem minden keresztényé és valamennyi jóakarátú emberé is. Meg kell ugyanis mutatni, hogy a népek problémái megoldhatók a párbeszéd útján és az egymás iránti szolidaritással, az ellenfél megsemmisítését célzó küzdelem vagy háború nélkül is.

23. Az elnyomó rendszerek bukását számos tényező idézte elő. Ezek közül néhány külön említést érdemel. A változásokat kiváltó legfőbb tényező kétségtelenül a munkások jogainak megsértése volt. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy ezeknek a -- magukat munkáshatalomnak és munkásdiktatúrának nevezni merő -- rendszereknek a belső válsága a Szolidaritás elnevezéssel fémjelzett lengyelországi nagy munkásmegmozdulásokkal vette kezdetét. Maguk a munkástömegek ugyanis nem támogatták már tovább azt az ideológiát, amely rájuk hivatkozott, és ismét meglelték és mintegy felfedezték -- az elnyomás és a munka kemény és fárasztó tapasztalatából kiindulva -- az Egyház szociális tanítását és annak alapelveit.

Ezenkívül ki kell emelni azt a tényt, hogy az ilyen "blokknak" vagy uralomnak a bukása szinte mindenütt békés, csupán az igazság és a jogszerűség fegyvereire támaszkodó küzdelem eredményeképpen következett be. Miközben a marxizmus azt hangoztatta, hogy a társadalmi ellentmondásokat a végletekig ki kell élezni, mert csak erőszakkal oldhatók meg, addig a marxizmus bukását előidéző küzdelmek határozottan arra irányultak, hogy a tárgyalás, a párbeszéd és az igazság felmutatásának valamennyi útját bejárják, és az ellenfél lelkiismeretéhez szóljanak, hogy felszítsák benne a közös emberi méltóság tudatát.

Már-már úgy látszott, hogy a második világháborúból született és a Jaltai Egyezmény által rögzített európai rendet csak egy másik háborúval lehet megrendíteni. S mégis elsöpörte azt az emberek erőszakmentes akciója, akik nem engedtek az erőszak hatalmának és lépésről lépésre sikerült megtalálniuk az igazság melletti tanúságtétel hatékony formáit. Ez lefegyverezte az ellenfelet, mivel az erőszak mindig szükségét érzi annak, hogy hazugsággal mintegy legitimálja magát; bármilyen hamisan hat is, úgy tesz, mintha a jogot védené vagy mások fenyegetésére válaszolna.[54] Ezért ismételten hálát adunk Istennek, aki a nehéz megpróbáltatások idején erőt öntött az emberi szívekbe, egyúttal kérjük, hogy ilyen példa máshol és más körülmények között is alkalmazható legyen. Bárcsak megtanulnának az emberek erőszak alkalmazása nélkül küzdeni az igazságosságért, és elutasítanák belső konfliktusok esetén az osztályharcot, nemzetek közötti nézeteltérések esetén pedig a háborút!

24. Ennek a válságnak a másik összetevője kétségtelenül az egész gazdasági rendszer hatékonyságának hiánya, amit nem szabad pusztán technikai problémának tekinteni. Sokkal inkább gazdasági következménye a kezdeményezésre, a tulajdonra, a szabadságra vonatkozó emberi jogok megsértésének. Ehhez járul még a kulturális és nemzeti szempont: nem lehet ugyanis megérteni az embert, ha kizárólag a gazdaság oldaláról közelítik meg, de pusztán osztályhoz tartozása alapján sem határozható meg. Tudniillik sokkal teljesebben fogható fel az ember, ha kulturális környezetébe helyezzük, figyelembe véve nyelvét, történelmét, valamint a lét alapvető tényeivel -- a születéssel, a szerelemmel, a munkával és a halállal -- kapcsolatos állásfoglalását. Minden kultúra középpontjában az a magatartás áll, ahogyan az ember a legnagyobb titokhoz, Isten titkához viszonyul. Hiszen a különböző nemzetek kultúrái lényegében a személyes lét értelmére vonatkozó kérdés különféle megközelítési módjai. Ahol az ilyen jellegű kérdéstről nem vesznek tudomást, ott a nemzetek kultúrája és erkölcsi élete összeomlik. Ezért az emberi munka védelmében kifejtett küzdelem spontán módon kapcsolódott össze a szellemi kultúráért és a nemzetek jogaiért folytatott harccal.

A legújabb események igazi oka azonban az Isten tagadása miatt támadt lelki üresség, amely fiatal nemzedékeket fosztott meg a helyes tájékozódástól, s amely gyakran odáig vezette őket, hogy saját identitásuknak és az élet értelmének kitartó keresése során újra felfedezzék nemzeti kultúrájuk vallási gyökereit és Jézus Krisztus személyét, aki megfelelő válasz a jó, az igazság és az élet után minden ember szívében lakozó vágyakozásra. Ezt a keresést tanúságtételükkel bátorították azok, akik (a nehéz körülmények között, az üldöztetésben is) hűségesek maradtak Istenhez. A marxizmus ugyanis azt ígérte, hogy kitépi az Isten iránti vágyat az emberek szívéből. Az eredmény azonban igazolta: ez nem sikerülhet anélkül, hogy az emberi szívet is össze ne törnék.

25. Az 1989. év eseményei tanúsítják, hogy kitartó tárgyalási szándékkal és evangéliumi szellemben siker érhető el azzal az ellenféllel szemben, melynek eltökélt szándéka volt, hogy nem hagyja magát erkölcsi törvényektől megkötni. Ugyanakkor figyelmeztetés is ez mindazok szántára, akik a politikai realizmus nevében számúzni akarják a jogot és az erkölcsöt a politika területéről. Természetesen az a küzdelem, amely az 1989-es változásokhoz vezetett, tisztánlátást és mértékletességet, szenvedéseket és áldozatokat kívánt. Bizonyos értelemben kérő imából született, és elképzelhetetlen lett volna Istenbe, a történelem urába vetett határtalan bizalom nélkül, aki mintegy kezében tartja az emberi szíveket. Ha az ember az igazságért és a szabadságért vállalt szenvedését egyesíti a kereszten függő Jézus Krisztus szenvedésével, akkor képes lesz végbevinni a béke csodáját és meg fogja találni a gyakran szűk ösvényt, egyrészt a rossznak engedő kishitűség, másrészt az erőszak között, amely azzal ámít, hogy le tudja győzni a rosszat, valójában pedig csak súlyosbítja azt.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban azt a számtalan körülményt sem, amelynek közepette az emberi szabadságnak érvényesülnie kell: amelyek természetesen hatással vannak a szabadságra, de nem determinálják; megkönnyíthetik vagy megnehezíthetik a szabadság gyakorlását, de nem képesek lerombolni azt. Etikai szempontból nemcsak hogy nem szabad, hanem gyakorlatilag nem is lehet figyelmen kívül hagyni a szabadságra teremtett emberi természetet. Ahol a társadalom mégis úgy rendezkedik be, hogy önkényesen korlátozza vagy elnyomja a szabadság gyakorlásának jogi kereteit, ott a társadalmi élet fokozatosan felbomlik és szétesik.

Ezenkívül a szabadságra teremtett ember magában hordozza az eredeti bűn sebé, ami folyton a rosszra csábítja, és ezért megváltásra szorul. Ez a tanítás, azonkívül, hogy *a keresztény kinyilatkoztatás szerves része*, jelentős értelmező tényező is, amennyiben elősegíti az emberi valóság megértését. Az ember ugyanis a jóra irányul, de képes a rosszra is; túl tud lépni közvetlen érdekein, de mégis kötődik hozzá. Ezért a társadalmi rend annál szilárdabb, minél inkább figyelembe veszi ezt a tényt, és a személy érdekét nem állítja szembe az egész társadalom közösségi érdekével, hanem inkább a gyümölcsöző együttműködésük útjait keresi. Ahol ugyanis az egyéni érdeket erőszakkal elnyomják, ott a bürokratikus ellenőrzés elnyomó rendszere alakul ki, amely kiapasztja a szabad kezdeményezés és a kreativitás forrásait. Amikor az emberek úgy vélik, hogy birtokolják a rosszat lehetetlenné tevő tökéletes társadalmi szerveződés titkát, azt is gondolják, hogy ennek megvalósítására felhasználhatnak minden eszközt, még az erőszakot vagy a hazugságot is. A politika ekkor "evilági vallássá" válik, amely tévesen azzal áltatja magát, hogy a Paradicsomot ezen a földön valósíthatja meg. Csakhogy semmilyen saját jogrenddel és törvényekkel rendelkező politikai közösség sem azonosítható Isten országával.[55] A jó gabonagról és a konkolyról szóló evangéliumi példabeszéd (vö Mt 13,24-30.36-43) világosan tanítja, hogy egyedül Isten választhatja szét az Ő Országához illetve a Gonoszhoz tartozókat, és ez az idők végezetével következik be. Amikor tehát az ember már most ítéletet akar hirdetni, az Isten helyébe lép és szembehelyezkedik az Ő türelmével.

Krisztus keresztáldozata egyszer s mindenkorra meghozta Isten Országának győzelmét. A keresztény élet mégis megköveteli a rossz kísértései és erői elleni harcot. Az Úr majd csak a történelem végén fog eljönni dicsőségben az utolsó ítéletre (vö. Mt 25,31) és hogy új eget és új földet teremtsen (vö. 2Pt 3,13; ApCsel 21,1). De amíg a világ fennáll, tart a jó és a rossz küzdelme az ember szívében.

Mindaz, amit a Szentírás Isten Országának beteljesedéséről tanít, nincs következmények nélkül az evilági társadalmak életére, amelyek -- mint nevük is mutatja -- időhöz kötött valóságok, következésképpen tökéletlenek és ideiglenesek. Az Isten Ország, amely a világban van, de nem a világból való, megvilágítja az emberi társadalom rendjét, mivelhogy a kegyelem erői hatják át és éltetik. Így már jobban érthető az emberhez méltó társadalom követelménye, a tévedések kiigazíthatók, és növekszik a bátorságunk a jóért vívott küzdelemben. A keresztények, és különösen a világi hívők,[56] minden jóakarátú emberrel együtt arra kaptak meghívást, hogy az emberi valóságot az evangélium szellemével itassák át.

26. Az 1989-es események főleg Kelet- és Közép-Európa államaiban zajlottak le, mégis egyetemes jelentőségük van, mert az egész emberi családot érintő jó és rossz következményekkel járnak. Ezek a következmények nem csak mechanikusak vagy sorsszerűek, hanem inkább az emberi szabadságnak felkínált alkalmak, hogy együttműködjenek a történelemben tevékenykedő irgalmas Isten szándékaival.

Néhány országban ennek első következménye volt *az egyház találkozása a munkásmozgalommal*, amely az igazságtalan állapotokkal szemben etikai és kifejezetten keresztény indíttatásokból jött létre. Mintegy száz éve már, hogy ez a mozgalom részben a marxizmus egyeduralma alá került, abból a meggyőződésből, hogy a munkásoknak az elnyomás elleni hatékony küzdelem érdekében materialista és gazdasági elméleteket kell vallaniuk.

A marxizmus válsága során a munkás-öntudat spontán formái bukkantak fel, melyek az igazságosság és a munka méltóságának elismerését követelményként foglalták magukban -- az Egyház társadalmi tanításának megfelelően.[57] A munkások mozgalma egyre szélesebb körben indította a dolgozók és a jóakarató emberek tömegeit arra, hogy a személy szabadságáért és jogai elismertetéséért küzdjenek. Ez a mozgalom ma már sok országban elterjedt, és távolról sem helyezkedik szembe a katolikus egyházzal, hanem érdeklődéssel fordul felé.

A marxizmus válsága nem szünteti meg a világban az igazságtalanságot és az elnyomást, amit a marxizmus mértéktelenül kiaknázott és amiből erejét merítette. De akik ma új és valódi szabadságelmélet és -gyakorlat után kutatnak, azoknak az Egyház nemcsak szociális tanítását és általában a Krisztus által megváltott személyről szóló tanát ajánlja, hanem elkötelezettségét és támogatását is felkínálja az emberek kirekesztésének és szenvedéseinek legyőzésére.

Az elnyomottak melletti kiállás őszinte vágya és nehogy a történelem sodrán kívül rekedjenek, korunkban sok hívőt arra ösztönözött, hogy a marxizmus és a kereszténység közötti lehetetlen kompromisszum különböző módzatait keresse. Napjaink fejlődése azonban, miközben túlhalad mindazon, ami esendő volt ezekben a kísérletekben, arra ösztönöz, hogy újra hangsúlyozzuk az ember teljes felszabadítása hiteles teológiájának[58] pozitív értékeit. Ebből a nézőpontból tekintve az 1989-es események rendkívül fontosaknak bizonyulnak a harmadik világ országai számára is, amelyek ugyanúgy saját fejlődésük útját keresik, mint ahogy korábban Kelet- és Közép-Európa államai tették.

27. A második következtetés Európa népeire vonatkozik. Azokban az években ugyanis, amikor a kommunizmus volt uralmon, de már korábban is, számos egyéni és társadalmi, regionális és nemzeti jogsérelem történt. Emiatt sok gyűlölet és ellenséges indulat halmozódott fel. Fennáll a veszélye annak, hogy a diktatúra bukása után ezek igen nagy erővel törnek felszínre, súlyos konfliktusokat és gyászt okozva, ha hiányzik az igazság melletti kiálláshoz nélkülözhetetlen erkölcsi tartás és lelki erő, amely a múltban erőfeszítésekre ösztönözte a népet. Ezért kívánatos, hogy a gyűlölet és az erőszak ne diadalmaskodjon a szívekben, különösen azokéban, akik az igazságosságért harcolnak, és hogy a béke és a megbocsátás szelleme mindenkiben növekedjék.

Konkrét lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy létrejöjjenek vagy megerősödjenek azok a nemzetközi szervezetek, amelyek a nemzetközi konfliktusok esetén megfelelő döntőbírásként működnek, hogy a felek mindegyikének módjában álljon jogait érvényesíteni, igazságos megállapodást és békés egyezséget kötni, más nemzetek jogainak elismerésével. Mindez rendkívül fontos az európai országok számára, amelyek közös kultúrájuk és évezredek történelmük révén szorosan kötődnek egymáshoz. Jelentős erőfeszítéseket kell tenni a kommunizmust levetkőzött államok erkölcsi és gazdasági talpra állítása érdekében. Régóta eltorzultak a legalapvetőbb gazdasági kapcsolatok, és kihaltak a gazdasági élethez tartozó erények, mint az igazmondás, a megbízhatóság és a szorgalom. Türelmes anyagi és erkölcsi újjáépítésre van tehát szükség, miközben a hosszú nélkülözésben

kimerült népek kormányaiktól életszínvonaluk érezhető, gyors emelkedését valamint jogos igényeiknek megfelelő kielégítését várják.

A marxizmus bukása természetesen fontos következményekkel járt a föld felosztása tekintetében ott, ahol eddig zárt világok álltak szemben és versengtek egymással a gyűlölet jegyében. A népek kölcsönös függősége, valamint az a tény, hogy az emberi munka természeténél fogva a népek egyesítését, nem pedig megosztását szolgálja, még világosabbá vált. A béke és a felvirágzás ugyanis az egész emberi nem közös java, s ezért nem lehet azokat tisztességesen és tartósan élvezni más népek vagy nemzetek kárára, megsértve jogaikat, vagy elzárva előlük a jólét forrásait.

28. Egyes európai országokban bizonyos értelemben valódi "háború utáni" időszak kezdődik. Az eddig kollektivizált gazdaság radikális szerkezeti átalakítása problémákat vet fel és áldozatokat követel. Ezek hasonlítanak azokhoz az áldozatokhoz és károkhoz, amelyekkel a kontinens nyugati országainak a II. világháború utáni újjáépítésük során kellett szembenézniük. Az is jogszerű, hogy a volt kommunista országokat a jelenlegi nehézségek közepette más nemzetek közös erőfeszítéssel támogassák, de nyilván elsősorban nekik maguknak kell fejlődésükön munkálkodniuk. Viszont észszerű lehetőséget kell biztosítani számukra, hogy ezt megvalósíthassák, ami nem történhet meg más országok segítsége nélkül. Egyébként a viszontagságokkal és inséggel tűzdelt jelenlegi helyzet egy történelmi folyamat következménye, amelynek az egykori kommunista országok sokkal inkább áldozatai, semmint felelősei voltak. Ezek az országok tehát nem szabad választásuk vagy saját hibájuk miatt kerültek ebbe a helyzetbe, hanem a rájuk erőszakolt tragikus történelmi események következtében, amelyek megakadályozták őket abban, hogy a gazdasági és a polgári fejlődés útját járják.

Más országok, különösen az európai országok nyújtotta támogatás -- ezek ugyanannak a történelemnek a részesei és ezért közös felelősséggel tartoznak -- megfelel az igazságosság követelményének. De megfelel Európa érdekének és közös javának is, mert Európa nem élhet békében, ha a korábbi időszak következményeként feltörő különböző természetű konfliktusok a gazdasági zavarok, a lelki elégedetlenség és a kétségbeesés miatt kiéleződnek.

Ez a szükséghelyzet mégsem vezethet oda, hogy a harmadik világ országainak nyújtandó segítséget és támogatást csökkentsék, minthogy ezek az országok igen gyakran súlyos nyomorban és szegénységben sínylődnek.[59] Rendkívüli erőfeszítésre van szükség a világ egésze számára rendelkezésre álló erőforrások mozgósításához, a gazdasági növekedés és a közös fejlődés érdekében. Újra meg kell tehát határozni a prioritásokat és a javak értékrendjét, amelyek alapján a gazdasági és a politikai döntéseket hozzák. Hatalmas erőforrásokat lehet szabadabbá tenni a Kelet és Nyugat ellentéte miatt létrejött óriási katonai apparátus leszerelésével. Ezeket még jobban lehetne növelni, ha a feszültségek megoldására olyan megbízható eljárást sikerülne találni, amely kiküszöböli a háborút, és amely a harmadik világ országaiban is érvényre juttatná a fegyverzet-ellenőrzés és -csökkentés elvét, miután megtették a szükséges intézkedéseket a fegyverkereskedelem ellen.[60] De mindenekelőtt szakítani kell azzal a szemlélettel, amely a szegényeket -- embereket és nemzeteket -- mintegy tehernek, kellemetlen tolatóknak tekinti, akik azt akarják elfogyasztani, amit mások megtermeltek. A szegények jogot követelnek maguknak, hogy megkapják jussukat az anyagi javakból, és hogy hasznosíthassák munkaképességüket egy mindenki számára igazságosabb és nagyobb jólétnek örvendő világ megteremtése érdekében. A szegények felemelése ugyanis óriási esélyt jelent az egész emberiség erkölcsi, kulturális és gazdasági növekedése tekintetében.

29. Végezetül a fejlődést nem lehet kizárólag gazdasági értelemben venni, hanem a teljes embert kell szem előtt tartani.[61] Nemcsak arról van szó, hogy minden népet olyan szintre kell emelni, mint amilyeneken ma a gazdagabb nemzetek élnek, hanem arról is, hogy közös munkával emberhez méltóbb életet teremtsünk, hogy valóban növekedjék minden ember méltósága és kreativitása, valamint az a képessége, hogy megfeleljen hivatásának, következésképpen az abban megnyilvánuló isteni hívásnak. A fejlődés csúcán helyezkedik el az a jog és kötelezettség, hogy keressük Istent, megismerjük Őt és e szerint az ismeret szerint éljünk.[62] A totalitárius és önkényuralmi rendszerekben a végsőig fokozták az erő elsőbbségének elvét az értelemmel szemben. Az emberre ugyanis olyan valóságképet erőltettek, amelyet nem értelmi belátásával és szabad elhatározásából tett magáévá. El kell vetni ezt az elvet és teljes mértékben el kell ismerni az emberi értelem jogait is, amelyet csak a természetes és a kinyilatkoztatott igazság köt. Ezeknek a jogoknak az elismerésén alapul minden valóban szabad politikai rend.[63] Fontos tehát, hogy ezt az elvet különböző okok miatt ismét hangsúlyozzuk:

a) mert a totalitarizmus és az önkényuralom régi formái még nem teljesen semmisültek meg, és fennáll újraéledésük veszélye: ez megújult erőfeszítésre serkent az országok közötti együttműködés és kölcsönös kapcsolat megteremtése érdekében;

b) mert a fejlett országokban néha erőteljes propaganda folyik a tisztán haszonelvű értékek mellett, az ösztönök fékezetlen kiélésére és az élet élvezetére serkentve, ami megnehezíti az emberi lét értékei helyes sorrendjének felismerését és elismerését;

c) mert egyes országokban a vallási fundamentalizmus új formái jelennek meg, amelyek - leplezve vagy leplezetlenül - megtagadják a többségtől eltérő hitet valló polgároktól polgári és vallási jogaik teljeskörű gyakorlását, meggátolják, hogy kulturális eszmecserékben vegyenek részt, és korlátozzák az egyház jogát, hogy hirdesse az evangéliumot és az emberek jogát, hogy azt meghallgassák, a hirdetett igét elfogadják és Krisztushoz térjenek. Semmiféle valódi fejlődés sem lehetséges, ha nem tisztelik az embernek azt a természet adta jogát, hogy megismerhesse az igazságot és az igazság szerint éljen. Ehhez a természet adta joghoz kapcsolódik - mintegy annak megvalósításaként és elmélyítéseként - az a jog, hogy szabadon fedezzük fel és fogadjuk be Jézus Krisztust, aki az ember igazi java.[64]

IV. FEJEZET

A magántulajdon és a javak egyetemes rendeltetése

30. XIII. Leó a *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában erőteljesen hangsúlyozta és különböző érvekkel támasztotta alá kora szocializmusával szemben a magántulajdon jogának természeti jellegét.[65] Ezt a személy autonómiája és fejlődése szempontjából alapvető jogot az Egyház napjainkig mindig védelmezte. Az Egyház ugyanakkor azt is tanította, hogy a javak birtoklása nem abszolút jog, hanem az emberi jog természetéből adódóan megvannak a korlátai.

Miközben a pápa meghirdette a magántulajdon jogát, egyúttal ugyanolyan világosan hangsúlyozta, hogy a javak szabad "használatá" alá van rendelve a teremtett javak közös eredeti rendeltetésének és Jézus Krisztus evangéliumban kinyilvánított akaratának is. A pápa ugyanis azt írta: "A tehetőségeknek figyelmeztetés ez...: féljenek a gazdagok, gondoljanak Jézus Krisztus fenyegetésére; ...eljön majd a nap, amikor a tehetőségeknek pontosan számot kell adniuk Isten, az ítélőbíró előtt javaik felhasználásáról". Majd pedig Aquinói Szent Tamást idézve hozzáfűzte: "Ha azt kérdezzük, miben áll a javak használata, akkor az Egyház habozás nélkül azt feleli: Ebben az összefüggésben az ember a rajta kívül álló dolgokat nem úgy

birtokolja mint sajátját, hanem mint közöset...", mivel "Jézus Krisztus törvénye és ítélete fölötté áll az emberek törvényeinek és ítéleteinek".[66]

XIII. Leó utódai megismételték ezt a kettős állítást: a magántulajdon szükségességét és ezzel jogszerűségét, valamint az azt terhelőkorlátokat.[67] A II. Vatikáni Zsinat szintén a hagyományos tanítást fogalmazta meg olyan szavakkal, amelyek megérdemlik, hogy szó szerint idézzük őket: "Az ember, amikor ezeket a javakat használja, sohasem tekintheti a törvényesen birtokolt dolgokat, amelyeket, kizárólag sajátjának, hanem köteles úgy tekinteni, mint amelyek közösek; közösek abban az értelemben, hogy nemcsak neki magának, hanem másoknak is hasznára lehessenek". Valamivel később: "A magántulajdon és a külső javak felett szerzett egyfajta hatalom mindenkinek biztosítja azt a mozgásteret, amely nélkülözhetetlen a személy és a család autonómiája számára; ezeket a dolgokat úgy kell tekinteni, mint az emberi szabadság kibővülését... Magának a magántulajdonnak természete szerint társadalmi jellege is van, amely a javak közös rendeltetésének törvényén alapul".[68] Egyébként ugyanezt a tanítást én is megismételtem, először Pueblában a Latin-Amerikai Püspöki Karok III. Konferenciáján mondott nyitóbeszédemben, majd a *Laborem exercens*, legutóbb pedig a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikáimban.[69]

31. Amikor a javak tulajdonjogáról és közös rendeltetéséről szóló tanítást korunk összefüggéseibe helyezzük, felvetődhet bennünk az ember életét fenntartó, szükségleteit kielégítő és jogainak tárgyát képező javak eredetének kérdése.

Minden, ami jó, magának Istennek a műve, aki a földet és az embert teremtette, és aki a földet az embernek adta, hogy munkája által uralja és élvezze gyümölcseit (vö. Ter 9,28-29) Isten -- anélkül, hogy bárkit is kizárt vagy előnyben részesített volna -- az egész emberi nemnek adta a földet, hogy valamennyi tagját éltesse. Ebben *rejlik a földi javak egyetemleges rendeltetésének gyökere*. A föld, termékenysége miatt és mert képes kielégíteni az ember szükségleteit, Isten első ajándéka az emberi élet fenntartására. Mivel a föld nem terem gyümölcsöt az Isten adományára adott sajátos emberi válasz nélkül, azaz a munka nélkül, az ember -- felhasználva értelmi képességét és szabadságát -- a munkával veszi birtokába és méltó lakhelyévé teszi. Ily módon tulajdonába vesz egy darab földet, amelyet munkájával szerzett meg. *Ez a magántulajdon eredete*. Nyilván felelős azért, hogy más embereket ne akadályozzon az isteni ajándék egy darabjának birtoklásában; éppen ellenkezőleg, együtt kell működnie velük, hogy együtt uralhassák az egész földet.

Ez a két tényező, *a munka és a föld*, minden emberi társadalom kezdetén mindig jelen van a történelemben. Mégsem mindig ugyanaz a kapcsolat köztük. Egykor *a föld természetes termékenysége* élvezett elsőbbséget és volt a gazdagság elsődleges tényezője, s a munka valamiképpen ezt a termékenységet segítette elő és támasztotta alá. Korunkban viszont az *emberi munka szerepe mind fontosabb tényezővé válik* az anyagi és nem-anyagi gazdagság előteremtésében. Ezenkívül az is nyilvánvaló, hogy az egyik ember munkája természetéből eredően kapcsolódik mások munkájához. Ma sokkal inkább, mint valaha, dolgozni annyit jelent: *másokért és másokkal együtt* dolgozni; azaz valakiért valamit tenni. A munka annál termékenyebb és hatékonyabb, minél inkább képes az ember a föld termelőerőit megismerni, és mélységében felmérni a másik ember alapvető szükségleteit, akiért dolgozik.

32. De korunkban egy másik sajátos tulajdonforma is létezik, amely jelentőségében nem marad el a föld birtoklása mögött: *ez az ismeret, a technológia és a szaktudás birtoklása*. A fejlett ipari országok gazdagsága sokkal inkább az ilyen tulajdonformán, semmint a természeti erőforrások birtoklásán alapul.

Már utaltunk arra a tényre, hogy *az ember másokkal együtt dolgozik*, kiveszi részét a "társadalmi munkából", amely folyamatosan egyre szélesebb körre terjed ki. Akivalamit termel, a személyes felhasználást leszámítva többnyire azért állítja elő, hogy mások is használhassák, miután megfizették a szabad alkuban közös akarattal kikötött jogos árát. Márpedig az a képesség, hogy az ember időben ismerje fel mások szükségleteit és a kielégítésükre legalkalmasabb termelési tényezőket, egy másik jelentős gazdagodási forrás a modern társadalomban. Ezen felül nagyon sok dolgot nem lehet hatékonyan előállítani egyéni munkával, hanem sokak együttműködésére van szükség ugyanazon cél megvalósítása érdekében. Egy ilyen termelőtevékenységet megszervezni, időtartamát megtervezni, ügyelni arra, hogy az megfeleljen a kielégítendő igényeknek, s eközben a szükséges kockázatot vállalni, mindez a modern társadalomban bőséges gazdagodási forrás. Így mind nyilvánvalóbbá és meghatározóbbá válik a szervező és alkotó *ember munkájának jelentősége*, és -- mint e munka lényeges része -- *a kezdeményező és vállalkozói képesség szerepe*. [70]

Figyelmesen és jóindulattal kell szemlélni ezt a folyamatot, mely konkrétan megvilágítja a személyről szóló igazságot, amelyet a kereszténység szakadatlanul hangsúlyozott. Az ember legfőbb gazdagodási forrása a földdel együtt nyilván *maga az ember*. Értelme lehetővé teszi a föld termőképességének és annak a sokféle eljárásmodnak a felismerését, amelyekkel az emberi szükségletek kielégíthetők. Jól megszervezett munkavégzése, a szoros együttműködés lehetővé teszi a mind több és megbízhatóbb *munkaközösség* létrehozását a természetes és az emberi környezet átalakítására. Ebben a folyamatban alapvető erények jelennek meg, mint a szorgalom, a munkakedv, a bölcsesség az észszerű kockázatok megválasztásában, a megbízhatóság és a hűség a személyek közötti kapcsolatokban, valamint a bátorság a vállalkozás közös munkája érdekében hozott nehéz és keserves, de szükséges döntések végrehajtásához és az esetleges sikertelenséggel való szembezálláshoz.

A modern *vállalkozói gazdaság* hasznos elemeket tartalmaz. Ezek alapja a személy szabadsága, amely mind a gazdaságban, mind sok más területen megjelenik. A gazdaság azonban csupán az egyik szektora az emberi tevékenység sokféle formáinak. Benne, miként minden más területen is, a szabadsághoz való jog ugyanúgy érvényesül mint az a kötelezettség, hogy a szabadsággal felelősen kell élni. De meg kell jegyezni, hogy a mai és a korábbi társadalmi törekvések jelentősen különböznek egymástól. Egykor a termelés meghatározó tényezője a *föld* volt, később a *tőke* lett -- ideértve a gépek és a termelőeszközök összességét --, ma már egyre inkább maga az ember a döntő tényező, vagyis megismerő képessége, amely a tudományos felismerésekben jut kifejezésre, továbbá a közösséget alkotó szervezőképessége és az a képessége, hogy föl tudja ismerni és ki tudja elégíteni mások szükségleteit.

33. De nem mulaszthatjuk el felhívni a figyelmet az ilyen típusú fejlődéssel járó kockázatokra és problémákra. Sok ember, s talán a nagy többség ma nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek lehetővé tennék, hogy hatékonyan és emberhez méltóan kapcsolódjon be egy vállalkozási rendszerbe, amelyben valóban a munka áll a középpontban. Nincs lehetőségük olyan alapismeretek megszerzésére, amelyek birtokában megmutathatnák kreativitásukat és továbbfejleszthetnék képességeiket. Nem léphetnek be olyan ismeret- és interkommunikációs rendszerbe sem, amely biztosítaná, hogy tehetségeiket méltányolják és hasznosítsák. Ha ezek az emberek nem is válnak kizsákmányolttá, mégis a peremre szorulnak (leszakadnak), és a gazdasági fejlődés -- ahogy mondani szoktuk -- átlép a fejük fölött, még ha régi megélhetési forrásaiknak egyébként is szűk köre nem szűkül be még jobban. Képtelenek megbirkózni az új módszereken alapuló és az igényeket jól kielégítő piaci versennyel, noha a hagyományos szervezeti keretek között igényeiket ki tudták elégíteni. Ezek az emberek, számukra

elérhetetlen, látványos gazdagság fényétől csalogatva, ugyanakkor a szükségétől űzve, a harmadik világ nagyvárosaiban gyülekeznek, ahol gyakran már kulturális gyökereiket is elveszítették, s a beilleszkedés lehetősége nélkül, kilátástalan helyzetbe kényszerítve élnek. Nem ismerik el emberi méltóságukat, sőt arra törekszenek, hogy kirekesszék őket a történelemből, amikor az emberi méltósággal ellentétes születésszabályozási eszközök igénybevételére kényszerítik őket.

Sokan mások, bár nem szakadtak le teljesen, mégis olyan körülmények között tengődnek, ahol ma is a túlélésért vívott küzdelem az elsődleges, és ahol még ma is a kezdeti kapitalizmus gyakorlata érvényesül. Helyzetük "könyörtelensége" az iparosodás első fázisának legsötétebb időszakára emlékeztet. Más esetekben még a föld a gazdasági fejlődés meghatározó eleme, és azok, akik művelik, nem lévén birtokosok, félig rabszolgai állapotban sínylődnek.[71] Ezekben az esetekben -- ma ugyanúgy, mint a *Rerum novarum* idején -- embertelen kizsákmányolásról beszélhetünk. A fejlett társadalmakban bekövetkezett fontos változások ellenére a kapitalizmus emberi fogyatékosai távolról sem tűntek el. Ennek következtében az anyagi dolgok legyűrik az embert, sőt -- a szegények vonatkozásában -- az anyagi javak hiánya a szakmai ismeretek hiányával és tudáshiánnyal is párosul. Ez pedig meggátolja őket abban, hogy megalázó szolgálataikból kiemelkedjenek.

Sajnos, a harmadik világ lakosainak nagy része még ilyen körülmények között él. Nem lenne azonban helyes, ha ezt a harmadik világot csak földrajzi értelemben vennénk. A világ más térségein és ezek egyes társadalmi szektoraiban is olyan fejlődési folyamatok indultak el, amelyek nem annyira a fizikai erő érvényesítésére támaszkodnak, mint inkább az "emberi képesség" kibontakoztatására.

Nem is olyan régen még azt hangoztatták, hogy a fejlődés a legszegényebb országok világpiactól való elszigetelődésén múlik, valamint azon, hogy mennyire hagyatkoznak saját erőforrásaikra. Az utóbbi évek tapasztalata viszont azt mutatja, hogy stagnálás és visszaesés következett be azokban az országokban, amelyek kiszorultak a világpiacról, s a fejlődés azokban az országokban indult meg, amelyeknek sikerült becsatlakozni a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerbe. Úgy tűnik tehát, hogy a lényeges probléma abban áll, hogy megfelelőképpen kapcsolódjanak a nemzetközi piachoz, amely nem a természeti erőforrások egyoldalú kihasználásának elvére, hanem az emberi erőforrások értékesítésére épül.[72]

A harmadik világ sajátos jelenségei feltűnnek a fejlett országokban is, ahol a termelési módok és a fogyasztási szokások szüntelen változása leértékel bizonyos korábban szerzett ismereteket és a hagyományos szakértelmet, és ezért folyamatos átképzésre és alkalmazkodásra van szükség. Akiknek nem sikerül lépést tartani, azok könnyen leszakadhatnak az időskorúakkal és azokkal a fiatalokkal együtt, akik ugyancsak képtelenek beilleszkedni a társadalomba, és általában a leggyengébbek és -- ahogy nevezik -- a "negyedik világ". Ilyen körülmények között a nők helyzete egyáltalán nem könnyű.

34. Az egyes országokban és a nemzetközi kapcsolatok terén is a *szabadpiac* látszik a leghatékonyabb útnak az erőforrások elosztására és a szükségletek legmegfelelőbb kielégítésére. De ez csak -- amennyiben vásárlóértékkel rendelkeznek -- a "megvásárolható" szükségletekre, továbbá azokra az erőforrásokra érvényes, amelyek megfelelő áron "eladhatók". De számos olyan emberi szükséglet létezik, amely nem elégíthető ki a piacon. A felebaráti szeretetből és a jogszerűségből adódó súlyos kötelezettség annak megakadályozása, hogy az alapvető emberi szükségletek ne maradjanak kielégítetlenek és a hiányt szenvedő emberek ne pusztuljanak el. Ezenkívül a szükséglet szenvedő embereket segíteni kell az

ismeretszerzésben, a kapcsolatrendszer kiépítésében, képességeik és adottságaik fejlesztésében, hogy tehetségüket és erőforrásaikat jobban hasznosíthassák. A felek egyenlőségén alapuló kereskedelem logikáját és a hozzá kapcsolódó jogszerűség formáit megelőzi *valami, ami az embernek azért jár mert ember*; azaz páratlan méltósága miatt. Ez a *valami*, ami megilleti, szükségszerűen magában foglalja a túlélés lehetőségét és hogy aktívan működjék közre az egész emberi nem közös java megvalósításában.

A *Rerum novarum* által kifejtett alapelvek teljes egészükben érvényesek a harmadik világ vonatkozásában. Bizonyos esetekben még az elérendő célt is jelentik; ezek arra irányulnak, hogy meggátolják, hogy magát az embert és munkáját pusztán áruként kezeljék: megfelelő bér a család fenntartására, szociális biztosíték öregkor és munkanélküliség esetén, a munkafeltételek megfelelő szabályozása.

35. Mindez nagy és termékeny *tevékenységi kört és küzdőteret* jelent a jogszerűség nevében a szakszervezetek és más munkásszerveződések számára a munkások jogainak védelme és személyiségük megóvása érdekében. Ugyanakkor ezek lényeges kulturális funkciót is betöltenek, mert elősegítik, hogy a munkások teljes jogúan és méltóan vegyenek részt a nemzet életében, és a fejlődés útján haladjanak.

Ebben az értelemben teljes joggal beszélhetünk a gazdasági rendszer ellen vívott harcról; olyan módszert értve alatta, amely abszolút elsőbbséget biztosít a tőkének, a termelőeszközök és a föld birtoklásának az emberi munka szabad személyes jellegével szemben.[73] Amikor ez ellen a rendszer ellen küzdünk, nem tekinthetjük a szocialista rendszert alternatív modellnek, amely valójában államkapitalizmust jelent, hanem *a szabad munka, a vállalkozás és az együttműködés társadalma* jelent alternatívát. Ez nem mond ellent a piacnak, de igényli, hogy az állam megfelelőképpen szabályozza az egész társadalom alapvető szükségleteinek kielégítését.

Az Egyház elismeri a haszon jogszerű funkcióját, mint amely a vállalkozás jó működését jelzi. Ugyanis amikor egy vállalkozás nyereséget ér el, az azt jelenti, hogy a termelési tényezőket helyesen választották meg és az ember szükségleteit megfelelőképpen elégítették ki. De mégsem a haszon a vállalkozás egyetlen fokmérője. Előfordulhat ugyanis, hogy a gazdaságossági számítások helyesek, de a vállalkozás legértékesebb vagyonát képező embereket méltóságukban megalázzák és megsértik. Ez erkölcsileg nemcsak hogy megengedhetetlen, hanem nagy valószínűséggel a vállalkozás hatékonyságának is kárára van. A vállalkozás célja ugyanis nem kizárólag a haszonszerzés, hanem cél maga a vállalkozás is mint *emberek közössége*, mert az emberek különböző módon törekednek alapvető szükségleteik kielégítésére, és az egész társadalom szolgálatára alkotnak ilyen sajátos csoportot. A profit tehát szabályozó szerepet tölt be a vállalkozás életében, de nem kizárólagos. Itt ugyanis *más emberi és erkölcsi tényezőket* is számításba kell venni, amelyek -- legalábbis hosszú távon -- ugyanúgy lényegesek a vállalkozás életében.

Már láttuk, hogy nem fogadható el az az állítás, hogy az úgynevezett "létező szocializmus" bukása után a gazdasági szerveződés egyetlen modellje a kapitalizmus. Le kell rombolni azokat az akadályokat és monopóliumokat, amelyek számos nemzet előtt elzárják a fejlődés útját. Minden egyes ember és nép számára biztosítani kell azokat az alapvető feltételeket, amelyek a fejlődésbe való bekapcsolódásukat segítik elő. E cél elérése érdekében az egész nemzetközi közösség részéről felelős és tervszerű erőfeszítésekre van szükség. Úgy illik, hogy a leggazdagabb országok teremtsék meg annak lehetőségét, hogy a legszegényebbek bekapcsolódhassanak a nemzetközi életbe, és hogy a leggyengébbek is élni tudjanak ezekkel a

lehetőségekkel, miután megfelelő erőfeszítéseket tettek és meghozták a szükséges áldozatokat, biztosították politikai rendszerük és gazdaságuk stabilitását, kialakítva a jövőjükre vonatkozó elképzelésüket, dolgozók szakmai színvonalának emelését, felelősségük tudatában lévő és hatékonyan működő vállalkozók képzését.[74] Jelenleg az e téren tett hasznos kezdeményezéseket a legszegényebb országok nagyrészt meg nem oldott eladósodásának problémája terheli. Az alapelv, hogy az adósságokat vissza kell fizetni, természetesen igaz. De nem szabad adósság visszafizetést kérni és követelni akkor, amikor az valójában olyan természetű politikai választást jelent, amely az egész népet éhezésbe vagy reménytelenségbe taszítja. Nem szabad a szerződésbe foglalt adósságok visszafizetését követelni, ha ez elviselhetetlen áldozatok árán valósulna meg. Ezekben az esetekben -- mint ahogy néhányszor már előfordult -- meg kell találni azokat a könnyítési módokat, az adósságok elengedésének vagy átütemezésének a módzatait, amelyek összhangban állnak a fennmaradásukért és fejlődésükért küzdő népek alapvető jogával.

36. Fordítsuk most figyelmünket azokra a részproblémákra és veszélyekre, amelyek a fejlettebb gazdasági rendszeren belül születtek meg, és amelyek azok sajátos jellemzőihez kötődnek -- A fejlődés előző szakaszaiban az ember mindig a szükségletek kényszere alatt élt. Igényei csekélyek voltak, s valamiképpen testi adottságai határozták meg. Gazdasági tevékenysége az ilyen igények kielégítésére irányult. Ma viszont nyilván nem az jelent problémát, hogy a javak elegendő mennyiségben álljanak rendelkezésre, hanem az, hogy megfeleljenek a *minőség követelményének*: ilyen a termelésben és a fogyasztásban megfelelő áruminőség, az ember javát szolgáló közszolgáltatások minősége, a széles értelemben vett környezet és általában az élet minősége.

Egy minőségileg még inkább megfelelő és gazdagabb lét igénylése önmagában véve törvényes. A hangsúly azonban az újfajta felelőségekre és az adott történelmi korszakkal járó veszélyekre tevődik. Azokban a helyzetekben, amelyekben az új szükségletek jelentkeznek és megfogalmazódnak, mindig megtalálható az embernek és igazi javának többé-kevésbé megfelelő szemlélete: a termelés és a fogyasztás megválasztásában kifejezésre jut az adott kultúra, mint az élet átfogó értelmezése. Ebből származnak a *fogyasztási hajlamok*. Amikor az új szükségleteket és kielégítésükre az új módszereket meghatározzák, mindenképpen a teljes emberképet kell figyelembe venni, amely átfogja léte minden dimenzióját, és fizikai és ösztönös világát alárendeli belső és lelki világának. Viszont az, aki közvetlenül az ösztöneire hagyatkozik és elvonatkoztat tudatos és szabad személyi mivoltától, a testi-lelkiegészségére gyakran káros és önmagában hibás *fogyasztási szokásokat és életstílusokat* alakíthat ki. A gazdasági rendszer nem tartalmaz olyan ismérveket, amelyek lehetővé tennék, hogy helyesen különböztessük meg az emberi szükségletek kielégítésének új és magasabb szintű formáit a ma divatos szükségletektől, amelyek az érett személyiség kialakulását akadályozzák. *Átfogó nevelő és kulturális tevékenységre* van tehát sürgősen szükség, amely magában foglalja a fogyasztók nevelését, hogy képesek legyenek okosan választani, továbbá a termelőkben és különösen a társadalmi kommunikációs eszközök szakembereinek körében a felelősségtudat kialakítását, anélkül, hogy a köz hatalomnak be kellene avatkoznia.

A fogyasztói társadalom kirívó fogyatékosága a kábítószer terjedése, mely sérti az ember egészségét és méltóságát, s amelyet nem könnyű ellenőrizni. Terjedése a társadalmi rendszer súlyos zavarának jele, feltételezi az emberi szükségletek materialista és bizonyos értelemben romboló "olvasatát". Így a szabad piacgazdaság újító törekvései végülis egyoldalú és nem megfelelő eredményre vezetnek. A kábítószer, s ugyanúgy a pornográfia és más fogyasztási formák, kihasználva a gyengék törékenységét, azt a lelki ürességet akarják betölteni, amelyet ők hoztak létre.

Az nem baj, hogy az ember jobban akar élni, de az már hiba, hogy a jobb életet olyan életstílusnak tulajdonítja, amely a birtoklásra, s nem a létezésre irányul; amikor többet akar birtokolni, nem azért teszi, hogy többé váljon, hanem azért, hogy az élvezet töltse be életét.[75] Ezért olyan életstílust kell kialakítani, amelynek elemei az igaz, a szép és a jó keresése, valamint a többi emberrel alkotott közösség a közös fejlődés érdekében. Ezeknek az elemeknek kell a fogyasztási, takarékoskodási és a beruházási szokásokat meghatározni. Ezzel kapcsolatban nem tekinthetünk el attól, hogy fel ne hívjuk a figyelmet a felebaráti szeretet kötelezettségére, mely azt jelenti, hogy adni kell abból, ami "fölsleges" és olykor még abból is, ami "szükséges", hogy biztosítani lehessen azt, ami a szegények megélhetéséhez nélkülözhetetlen. Úgy gondoljuk, maga a választás, hogy hol fektessünk be tőkét, melyik termelési szektorban, mindig *erkölcsi és kulturális választás* is. Ha már a gazdaságban és a politikai stabilitáshoz nélkülözhetetlen feltételeket megteremtették, akkor a befektetési döntés, azaz olyan alkalom felkínálása egy népnek, hogy saját munkájával boldoguljon, egyaránt a jóindulattól és a Gondviselésbe vetett bizalomtól függ, s annak emberi minőségére utal, aki a döntést hozza.

37. A fogyasztás kérdése mellett az ehhez szorosan kapcsolódó *ökológiai probléma* is komoly nyugtalansággal tölt el. Az ember ugyanis, akit inkább a birtoklási és az élvezeti vágy, semmint a létezés és a növekedés óhaja vezérel, túlzásba viszi és mértéktelenül fogyasztja a föld és sajátéletének erőforrásait. A természetes környezet esztelen rombolása mögött egy antropológiai tévedés húzódik, amely -- sajnos -- nagyon elterjedt korunkban. Az ember, amikor felismeri, hogy munkája által képes átalakítani és bizonyos értelemben "megteremteni" a világot, elfelejti, hogy ezt a munkát mindig a teremtett dolgok eredeti isteni adományozása alapján végzi. Úgy gondolja, hogy önkényesen rendelkezhet a földdel, feltétel nélkül alávetheti saját akaratának, mintha annak nem lenne előzetes jellemzője és rendeltetése, amelyet Isten adott neki, s amelyet az embernek tovább kell fejlesztenie, de nem hamisíthat meg. Az ember helytelenül Isten helyébe lép, és így végeredményben elősegíti az általa inkább elnyomott, semmint kormányzott természet lázadását, ahelyett, hogy a teremtés művében Istennel működne együtt.

Ebben mindenekelőtt az ember látókörének szegényessége és kicsinyessége figyelhető meg. Az embert mindenestre az a törekvés vezérli, hogy a dolgokat birtokolja, s nem az, hogy azokat az igazsággal való kapcsolatán keresztül szemlélje. Hiányzik belőle az az önzetlen és nem haszonelvű esztétikai megtartás, amely a létezésre és a szépségre való rácsodálkozásból ered, mert a rácsodálkozás révén ismerhető fel a látható dolgokban az őket teremtő láthatatlan Isten üzenete. E téren is tudatában kell lennie az emberi nemnek, hogy felelősséggel és következetességgel tartozik a jövő nemzedékekkel szemben.

38. A természeti környezet esztelen rombolásán kívül fel kell idézni az *emberi környezet* még súlyosabb rombolását, amelyre távolról sem szentelnek kellő figyelmet. Amikor az ember -- még ha távolról sem a szükséges mértékben, de -- teljes joggal fáradozik azon, hogyan mentse meg a kipusztulással fenyegetett különböző állati fajok természetes környezetét, mert megérti, hogy valamilyen módon mindegyik hozzájárul a földi egyensúly fenntartásához, kevés gondot fordít a "*humánökológia*" *erkölcsi feltételeinek védelmére*. Isten nemcsak a földet adta az embernek, akinek -- amikor rendelkezik felette -- figyelembe kell vennie az eredeti szándékot, hogy mire kapta ezt a vagyont, hanem magát az embert is Isten ajándékozta önmagának, és ezért tisztelnie kell azt a természeti és erkölcsi strukturát, amellyel felruházta. E vonatkozásban meg kell említenünk a modern urbanizáció súlyos problémáit, olyan urbanizációra van szükség, amely figyelembe veszi a személyek életét és tekintettel van a "munka társadalom-ökológiájára" is.

Az ember Istentől kapja lényegi méltóságát és ezzel azt a képességét, hogy minden társadalmi intézményen felülemelkedjék az igazság és a jó irányába. Az emberre viszont hatással van az a társadalmi struktúra is, amelyben él, továbbá neveltetése és környezete is. Ezek a tényezők könnyíthetik vagy nehezíthetik az igazság szerint való életét. Ezért tehát az ilyen emberi miliőt teremtő döntések létrehozhatják a bűn sajátos struktúráit, s megakadályozzák azoknak a teljes emberi kibontakozását, akiket ezek különböző formában sújtanak. Az ilyen struktúrák lerombolása és felváltása az együttélés értékesebb formáival bátorságot és türelmet igénylő feladat.[77]

39. A "humánökológia" első és alapvető struktúrája a *család*, ahol az ember megkapja az igazságra és a jóra vonatkozó első és meghatározó fogalmakat, megtanulja, mit jelent szeretni és hogy őt szeretik, s következésképpen mit jelent konkrétan az, hogy személy. Itt a *házasságon alapuló családra* gondolunk, ahol a férfi és a nő kölcsönös önátadásukkal olyan életkörülményt teremtenek, amelyben gyermek születhet és fejlesztheti képességeit, méltóságának tudatára ébredhet, és készülhet a maga nemében egyedülálló és megismételhetetlen sorsára. Mégis gyakran előfordul, hogy az ember elbátortalanodva elutasítja a nemzés természet adta feltételeinek teljesítését. Ez pedig oda vezet, hogy kizárólag önmagára van tekintettel, és sajátéletét úgy nézi, mint az érzéki tapasztalatok összességét, s nem mint egy feladatot, amelyet teljesítenie kell. Innen származik a szabadság hiánya, melynek következtében elutasítja azt a kötelezettségét, hogy szilárd kapcsolatot létesítsen egy másik személlyel és gyermekeket nemzzen, vagy pedig oda vezet, hogy úgy tekint rájuk, mint egy "dologra" a sok közül, amelyet kedvétől függően birtokolhat vagy nem birtokolhat, s amely konkurenciát jelent más lehetőségekkel szemben.

Most térjünk vissza újból oda, hogy a családot az élet szentélyének tekintjük. A család valóban szent, az a hely, ahol az élet, Isten ajándéka megfelelő fogadtatásra talál és védelmet kap a számos, reá leselkedő támadással szemben; az a hely, ahol a helyes emberi fejlődés igényével bontakozhat ki. A halál kultúrájával szemben -- ahogy mondani szokták -- a család az élet kultúrájának a helye.

Úgy tűnik, hogy ezen a téren az emberi szellem inkább korlátozni, elnyomni vagy elzárni igyekszik az élet forrásait, amikor -- a világon, sajnos, nagyon elterjedt -- abortuszhoz folyamodik, semmint hogy megvédje és kiszélesítse az élet lehetőségeit. A *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikámban visszautasítottam a születések száma ellen szervezett kampányokat, amelyek a demográfiai problémák téves felfogásán alapulnak. Ahol ugyanis "az érdekeltek döntési szabadságát súlyosan megsértik, ... türelmetlen nyomást gyakorolnak rájuk, ... hogy gyakran arra kényszerülnek, hogy ennek az újfajta nyomásnak engedjenek".[78] A kényszerítés olyan módszereiről van szó, amelyek az új technikák alkalmazásával terjednek, hogy -- miként egy "vegyi háborúban" -- a védtelen emberek millióinak életét mérgezzék meg.

Ezek a bírálatok nem is annyira a gazdasági rendszert, mint inkább az etikai--kulturális viszonyokat támadják. A gazdaság valójában csak az egyik összetevője és dimenziója az emberi tevékenység sokféleségének. Ha abszolúttá válik, ha az árutermelés és -fogyasztás a társadalmi életben a központi helyre kerül, és minden mástól függetlenül a társadalom egyedüli értékévé válik, akkor az okot nemcsak és nem annyira magában a gazdasági rendszerben kell keresni, hanem abban, hogy a szociális--kulturális értékrend -- miután nem ismeri el az etika és a vallás jelentőségét -- meggyengült, és csupán a javak termelésének és a szolgáltatásoknak tulajdonít jelentőséget.[79]

Mindezt összefoglalhatjuk, még egyszer hangsúlyozva, hogy a gazdasági szabadság az ember szabadságának csak az egyik eleme. Amikor a gazdasági szabadság önállósodik, amikor az embert inkább a javak termelőjének és fogyasztójának tekintik, semmint személynek, aki azért termel és fogyaszt, hogy megéljen, akkor a szabadság elveszíti valóságszínét az emberi személlyel, végül elidegeníti és elnyomja őt.[80]

40. Az állam feladata, hogy gondoskodjon a közösségi javak védelméről, amihez hozzátartozik a természeti és az emberi környezet. Ezek védelmét nem képesek biztosítani kizárólag a piaci mechanizmusok. Miként a korai kapitalizmus idején az állam feladata volt a munka alapvető jogainak védelme, hasonlóképpen az újkapitalizmusban is neki és az egyetemes társadalomnak kell *megvédeni a közösségi javakat*, amelyek többek között keretet alkotnak, amelyen belül mindenkinek módjában áll, hogy törvényesen valósítsa meg személyes céljait.

Itt a piacnak egy másik korlátját is felfedezhetjük: vannak közösségi és minőségi szükségletek, amelyeket nem lehet a piaci mechanizmusokkal kielégíteni; vannak olyan fontos emberi szükségletek, amelyek nem tartoznak a piac logikájához; vannak olyan javak, amelyek természetükből eredően nem és nem is lehetnek adásvétel tárgyai. -- Természetesen a piaci mechanizmusok komoly előnyökkel is bírnak, többek között elősegítik az erőforrások jobb hasznosítását, kedvezően hatnak az árucserére, és mindenekelőtt a személy akaratát és szándékait helyezik a középpontba, amelyek szerződésben találkoznak egy másik személy akaratával és szándékaival. Viszont magukon hordozzák a piac "bálványozásának" veszélyét, amely tagadja olyan javak létezését, amelyek természetükből eredően nem és nem is lehetnek csupán áruk.

41. A marxizmus bírálta a polgári berendezkedésű tőkés társadalmakat, szemükre vetette, hogy az embert árunak tekintik és elidegenítik. Ez a szemrehányás az elidegenedés téves és nem megfelelő felfogásán alapul, amely egyoldalúan, a termelési és tulajdonviszonyokból vezeti le, azaz materialista értelemben fogja fel azt, s ráadásul tagadja a piaci mechanizmusok törvényességét és hasznosságát még a saját területükön is. Ezért ez a doktrína azt hangoztatja, hogy az elidegenedés kizárólag a kollektív társadalomban szüntethető meg. Márpedig a szocialista országok történelmi tapasztalata bizonyította, hogy a kollektív rendszerben nemcsak hogy nem szűnik meg az elidegenedés, hanem inkább növekszik, s kiegészül a szükséges javak hiányával és a gazdaság eredménytelenségével.

A Nyugat történelmi tapasztalata viszont azt mutatja, hogy -- még ha az elidegenedés marxista elemzése és alapja téves is -- az élet igazi értelmének elvesztésével az elidegenedés a nyugati társadalmakban is létezik. Ez tapasztalható a fogyasztás terén, mivel az embert egy hamis és felületlen igénykielégítés hálójába vonja, ahelyett, hogy elősegítené személyiségének konkrét és hiteles megélését. Az elidegenedés létrejöhet a munkában is, amikor oly módon szervezik meg, hogy a lehető legnagyobb eredményt és jövedelmet hozza, s nem törődnek azzal, hogy a munkás munkája által többé-kevésbé megvalósíthassa önmagát, annak függvényében, hogy növekszik-e részvétele egy egymásért valóban felelősséget vállaló hiteles közösségben, vagy pedig fokozódik elszigetelődése a kiélezett versenyhelyzet vagy egymás kölcsönös semmibevétele miatt, ahol őt csupán eszköznek tekintik, és nem célnak.

Az elidegenedés fogalmát keresztény nézőpontból is meg kell közelítenünk, fel kell tárunk, miért cserélik fel az eszközt és a célt. -- Amikor az ember nem ismeri fel önmagában és a másokban a személy értékét és nagyszerűségét, akkor megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy megfelelőképpen élje meg saját emberségét, és hogy a szolidaritás és a közösség jegyében olyan kapcsolatot hozzon létre másokkal, amelyre Isten teremtette. Az ember

ugyanis szabad önátadása nyomán válik valóban önmagává.[81] Ez az önátadás azért lehetséges, mert az emberi személy lényegénél fogva transzcendentális képességgel rendelkezik. Az ember nem adhatja át magát a valóság pusztán emberi rendjének, elvont eszmének vagy egy hamis utópiának. Viszont mint személy átadhatja magát egy másik személynek vagy más személyeknek és végezetül Istennek, aki létrehívta és aki egyedül képes teljesen elfogadni önátadását.[82] Az ember elidegenedik, amikor nem hajlandó önmagán túllépni és megélni az önátadást, amikor elutasítja a hiteles közösség kialakítását, amely végső célként Istenre irányul. A társadalom elidegenedik, ha a társadalmi berendezkedés, a termelés és a fogyasztás formái megnehezítik az önátadás megvalósítását és az emberek közötti szolidaritás kialakulását.

A nyugati társadalmak fölülmúlták a kizsákmányolást, legalábbis abban a formában, amelyet Karl Marx elemzett és vázolt. De nem szűnt meg az elidegenedés a kizsákmányolás különböző változatai esetében, amikor az emberek kölcsönösen eszközként használják fel egymást, és amikor, különleges és kifinomult igényeiket messzemenőig kielégítve, semmibe veszik a valódi és lényeges igényeket, melyek figyelembevételével kell szabályozni az egyéb szükségletek kielégítésének módozatait.[83] Nem lehet szabad az ember, amíg csak vagy elsősorban azzal törődik, hogy birtokoljon és élvezzen, s nem képes uralkodni ösztönein és szenvedélyein, sem pedig engedelmességből alárendelni őket az igazságnak. Az Isten és az ember *igazságának való engedelmség* a szabadság első feltétele. Hiszen lehetővé teszi számára, hogy szükségleteit, vágyait és azok kielégítésének módozatait a helyes értékrendnek megfelelően sorolja be, olyan módon, hogy a dolgok birtoklása növekedésének eszköze legyen. Ezt a növekedést gátolhatja a tömegkommunikációs eszközök manipulációja, amelyek jól összehangolt és makacs erőfeszítéssel formálják a közgondolkodást, anélkül, hogy tüzetes vizsgálat alá lehetne venni azokat az igényeket, amelyekre hivatkoznak.

42. Térjünk vissza most az eredeti kérdéshez: mondhatjuk-e azt, hogy a kommunizmus bukása után a kapitalizmus a győztes társadalmi rendszer, és hogy azok az országok, amelyek gazdaságuk és társadalmuk újjáépítésén fáradoznak, erőfeszítéseiket feléje irányítsák? Vajon ezt a modellt kell-e ajánlani a harmadikvilág azon országainak, amelyek valódi gazdasági és polgári fejlődésük útját keresik?

A válasz természetesen összetett. Ha a "kapitalizmus" olyan gazdasági rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a termelőeszközök felhasználásával járó felelősség, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben, a válasz természetesen "igen", még ha talán helyesebb lenne "vállalkozói gazdaságról", vagy "piacgazdaságról", vagy egyszerűen "szabad piacgazdaságról" beszélni. De ha a "kapitalizmus" alatt olyan rendszert értünk, amelyben a gazdasági téren érvényesülő szabadság nem egy olyan szilárd politikai rendbe illeszkedik, amely a gazdasági szabadságot a teljes emberi szabadság szolgálatába állítja és a teljes emberi szabadság egyik összetevőjének tekinti, melynek etikai és vallási magja van, akkor a válasz egyértelműen a "nem".

A marxista megoldás bukott. De a marginalizálódás és a kizsákmányolás jelenségei a világban (különösen a harmadik világban) és az emberi elidegenedés jelenségei (különösen az ipari országokban) továbbra is fennmaradtak, s ezek ellen az Egyház határozottan felemelte szavát. Emberek tömegei élnek ma is nagy anyagi és erkölcsi nyomorban. A marxista rendszer bukása sok országban természetesen elhárítja az akadályt ezeknek a problémáknak a megfelelő és valós kezelése elől, de nem elégséges azok megoldására. Fennáll a veszélye annak, hogy olyan radikális kapitalista ideológia terjed el, amely elutasítja a mérlegelés

lehetőségét, mert úgy véli, hogy minden szembehelyezkedési kísérlet eleve kudarcra van ítélve, és vakon bízik abban, hogy a piac erőinek szabad fejlődése mindent meg fog oldani.

43. Az Egyháznak nem feladata, hogy modelleket kínáljon. Valódi és tényleg hatékony modellek csak a különböző történelmi helyzetekben születhetnek a felelős személyek erőfeszítése nyomán, akik a konkrét problémákkal, azok egymással összefüggő társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásaival szembekerülnek.[84] Ehhez a törekvéshez az Egyház *nélkülözhetetlen eszmei irányvonalként* szociális tanítását ajánlja fel, amely, mint már említettük, elismeri a piac és a vállalkozás hasznosságát, ugyanakkor kiemeli annak szükségességét, hogy ezeknek a közjóra kell irányulniuk. Elismeri a munkások erőfeszítéseinek jogos voltát, amikor arra törekszenek, hogy méltóságukat teljes mértékben tartsák tiszteltben, nagyobb beleszólást kapjanak a vállalkozás életébe olyan módon, hogy -- még ha másokkal együtt és mások irányítása alatt is, de -- bizonyos értelemben "sajátjukban dolgozhassanak",[85] így fejtsék ki értelmi képességeiket és éljenek szabadságukkal.

Az emberi személy teljes kibontakoztatása a munkában nem mond ellent, hanem inkább ösztönzi a nagyobb munkatermelékenységet és -hatékonyságot, még ha ez a fennálló hatalmi viszonyokat meg is gyengítheti. A vállalkozást nem szabad csupán valamiféle "tőketársulásnak" tekinteni, az ugyanakkor "személyek társulása" is, amelybe -- különböző módon és felelősséggel -- betársulnak azok, akik a tevékenységhez szükséges tőkét biztosítják, valamint azok, akik munkájukkal működnek közre. Hogy ezek a célok elérhetők legyenek, a *munkások nagy közös mozgalmára* van még szükség, melynek célja az emberi személy felszabadítása és teljes kibontakoztatása.

Korunk "új dolgainak" fényében rávilágítottunk a *személyi vagy magántulajdon és a javak egyetemes rendeltetése közötti kapcsolatra*. Az ember értelmi képessége és szabadsága révén valósítja meg önmagát, és miközben ezt teszi, felhasználja a világ dolgait mint tárgyakat és eszközöket, és kisajátítja azokat. Ebben az eljárásmodban gyökerezik az egyéni kezdeményezéshez és a magántulajdonhoz való jog. Munkájával az ember nemcsak önmagáért, hanem *másokért és másokkal együtt fáradozik*: mindenki közreműködik a másik munkájában és a másik javára. Az ember azért dolgozik, hogy gondoskodjék családjá, közösségé, amelyhez tartozik, a nemzet és végeredményben az egész emberiség szükségleteiről.[86] Azonkívül hozzájárul azok munkájához, akik ugyanannál a vállalatnál dolgoznak, valamint a szállítók munkájához vagy az ügyfelek fogyasztási igényeinek kielégítéséhez a szolidaritás egyre bővülő láncolatában. -- A termelőeszközök birtoklása mind az ipar, mind a mezőgazdaság területén jogos és törvényes, amennyiben hasznos munkát tesz lehetővé, de törvénytelen, amikor nem használják azokat, vagy amikor mások munkájának akadályozására szolgálnak, s olyan jövedelemre kívánnak szert tenni, amely nem a munka és a társadalom gazdagságának általános bővüléséből származik, hanem inkább annak korlátozásából, a törvénytelen haszonszerzésből, a spekulációból és a munka világában meglévő szolidaritás kijátszásával.[87] Az ilyen tulajdon nem jogszerű, és visszaélést jelent Istennel és az emberekkel szemben.

A verejtékes kenyérkeresés kötelezettsége ugyanakkor jogot is feltételez. Egy társadalom, amely ezt a jogot következetesen megtagadja, amelyben a gazdaságpolitikai intézkedések nem teszik lehetővé, hogy a munkások megfelelő munkához jussanak, az nem találhat erkölcsi igazolásra és nem képes megteremteni az igazságos társadalmi békét.[88] Miként a személy a szabad önátadással valósítja meg egészen önmagát, úgy a tulajdon is csak akkor igazolható erkölcsileg, ha megfelelő módon és időben mindenki számára biztosítja a munkaalkalmat és az emberi fejlődés lehetőségét.

V. FEJEZET

Az állam és a szellemi kultúra

44. XIII. Leó nagyon jól tudta, hogy egészséges *államelmélet* szükséges ahhoz, hogy biztosítani lehessen az ember tevékenységének helyes kibontakozását, a fejlődést mind lelki, mind anyagi téren, hiszen mind a kettő nélkülözhetetlen.[89] E tárgykörben a *Rerum novarum* egyik fejezetében kifejti a három -- törvényhozói, végrehajtói és bírói -- hatalmi ágon alapuló társadalmi szerveződést, ami abban az időben az Egyház tanításában[90] újdonságot jelentett. Ez a rendszer az ember társas természetéről alkotott realista fölfogást tükröz, amely megfelelő törvényalkotást igényel mindenki szabadságának megvédése érdekében. Ezért kívánatos, hogy minden hatalmat ugyanazt a célt szolgáló más hivatalokkal és hatóságokkal ellensúlyozzanak. Ez a "jogállam" elve, ahol a törvénynek, nem pedig az emberek önkényes akaratának van alárendelve minden.

Korunkban ezzel a felfogással állt szemben a totalitarizmus, amely marxista--leninista formájában úgy jelent meg, hogy egyes emberek -- a társadalom fejlődési törvényszerűségeinek alaposabb ismerete vagy sajátos osztályhelyzetük miatt, vagy pedig a kollektív tudat rejtett forrásaihoz való kapcsolódásuk miatt -- mentesek a tévedéstől, és ennél fogva abszolút hatalmat követelhetnek maguknak. Ehhez hozzá kell tennünk: a totalitarizmus a szó tárgyi értelmében az igazság tagadásából születik; ugyanis ha nem létezik transzcendentális igazság, amelytől az ember -- engedelmissége révén -- teljes identitását kapja, akkor valójában nincs olyan biztos elv sem, amely az emberek közötti jogszerű kapcsolatokat garantálná. Hiszen az osztály-, a csoport- vagy a nemzeti érdekek elkerülhetetlenül szembeállítják őket egymással. Ha nem ismerik el a transzcendentális igazságot, akkor a hatalom ereje diadalmaskodik, és ki-ki arra törekszik, hogy saját érdekeinek vagy nézeteinek érvényesítésére minden rendelkezésre álló eszközt felhasználjon, anélkül, hogy figyelembe venné mások jogait. Ennek következtében az embert csak olyan mértékben tiszteli, amilyen mértékben hatalmi céljai megvalósításához felhasználható. Tehát a modern totalitarizmus gyökere az emberi személy, a láthatatlan Isten képmása transzcendentális méltóságának tagadásában rejlik, annak elutasításában, hogy az ember természete szerint a jogok alanya, akit senki sem sérthet meg, sem az egyén, sem a csoport, sem az osztály, sem a nemzet, sem pedig az állam. Még a társadalom testét alkotó többség sem teheti meg, hogy a kisebbség ellen forduljon, azt marginalizálja, elnyomja, kizsákmányolja vagy megkísérelje megsemmisítését.[91]

45. A totalitarizmus kultusza és gyakorlata ugyanúgy magában hordozza az Egyház tagadását is. Az az állam, vagy az a párt, amely úgy véli, hogy a történelemben megvalósíthatja az abszolút jót, s amely magát minden érték fölé helyezi, nem képes elviselni, hogy a *jó és a rossz olyan tárgyi ismérveit* állítjuk előtérbe, amelyek eltérnek az állam vezetőinek akaratától, és amelyek bizonyos körülmények között magatartásukról és erkölcsösségükről szóló elmarasztaló ítéletül is szolgálhatnak. Ez a magyarázata annak, miért akarja a totalitarizmus megsemmisíteni vagy -- saját ideológiai rendszerének eszközévé téve -- legalábbis leigázni az Egyházat.[92] A totális állam arra törekszik továbbá, hogy magába olvassza a nemzetet, a társadalmat, a családot, a vallási közösségeket és magukat az egyes embereket is.

Amikor tehát az Egyház saját szabadságát védi, védi az emberi személyét is, aki inkább köteles engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek (ApCsel 5,29), hasonlóképpen védi a családot, a társadalmi intézményeket és a nemzeteket, amelyek mind saját autonómiával és szuverenitással rendelkeznek.

46. Az Egyház nagyra értékeli a demokratikus rendszert, mint olyan rendszert, amely biztosítja polgárai számára a politikai döntésekben való részvételt és garantálja a kormányzottaknak, hogy maguk válasszák meg és ellenőrizzék vezetőiket, vagy békés formában leváltásuk, ha szükségesnek látszik.[93] Ezért az Egyház nem helyeselheti az olyan zártkörű vezető-csoportok létrejöttét, amelyek az államhatalmat saját hasznukra vagy ideológiai céljaik megvalósítására bitorolják.

Valódi demokrácia csak "jogállamban" és az emberi személy helyes értelmezése alapján lehetséges. Ez igényli azon nélkülözhetetlen feltételek megteremtését, amelyek biztosítják a személy kibontakoztatását a valódi eszmények megvalósítását célzó nevelés és képzés által, valamint a "társadalom személyességének" növekedését a részvétel és a közös felelősség struktúráinak megteremtése által. Napjainkban hajlanak az emberek arra, hogy az agnoszticizmust és a szkeptikus relativizmust olyan filozófiának és alapvető magatartási formának tekintsék, amely megfelel a politikai demokrácia követelményeinek, azokat pedig, akik meg vannak győződve arról, hogy ismerik az igazságot és szilárdan ragaszkodnak hozzá, demokratikus szempontból megbízhatatlannak tartásuk, mert nem fogadják el, hogy az igazságot a többség határozza meg, vagy hogy az igazság a politikai erőviszonyoknak függvényében változik. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy ha nem létezik olyan végső igazság, amely a politikai cselekvést irányítja és szabályozza, akkor az eszmék és a meggyőződések könnyen a hatalmi célok eszközeivé válhatnak. Ha egy demokráciából hiányoznak az alapvető értékek, akkor az előbb-utóbb leplezett vagy leplezetlen totalitarizmusba fordul, miként a történelem tanúsítja.

Az Egyház nagyon jól ismeri a fanatizmusban vagy a fundamentalizmusban rejlő veszélyt; ezek ugyanis tudományosnak vagy vallásosnak tűnő ideológia címén feljogosítva érzik magukat arra, hogy az igazságról és a jóról alkotott felfogásukat másokra is rákényszerítsék. A *keresztény igazság* nyilvánvalóan nem ilyen természetű. Mivel a keresztény hit nem ideológiai jellegű, egyáltalán nem törekszik a változó társadalmi és politikai valóságot merev modellbe zárni, és elismeri, hogy az ember élete koronként különböző és tökéletlen formában bontakozik ki. Az Egyház tehát, amikor elismeri az ember transzcendentális méltóságát, a szabadság tiszteletben tartását tekinti irányelvének és módszerének.[94]

De a szabadság csak az igazság befogadása által érvényesül teljesen: egy igazság nélküli világban a szabadság elveszíti tartalmát, és az ember vad szenvedélyeinek, nyílt vagy rejtett tényezőknél a hatása alá kerül. A keresztény viszont éli a szabadságot (vö. Jn 8,31-32), szolgálja a szabadságot; hivatásának misszióstermészetéből eredően állandóan hirdeti az általa már megismert igazságot; másokkal folytatott párbeszédében figyelembe veszi az igazság minden töredékét, amelyet az emberek életében és az egyes nemzetek kultúrájában felfedezett, szüntelenül hangsúlyozza mindazt, amit hite és egészséges értelmi erőfeszítése révén az emberi személyről tanult.[95]

47. A marxista totalitarizmus valamint más parancsuralmi és "nemzetbiztonsági" rendszerek bukása után napjainkban a demokratikus eszme ellentmondásokkal tarkított előretörésének vagyunk tanúi, ami az emberi jogok iránti fokozott érdeklődéssel és elkötelezettséggel párosul. Éppen ezért szükséges, hogy azok a népek, amelyek intézményeik reformjának útját járják, ezen jogok nyílt elismerésével demokráciájuknak hiteles és szilárd alapot vessenek.[96] Ezek közül elsőként az élethez való jogot kell megemlíteni, amelynek szerves részét képezi az a jog, hogy a magzat a fogantatás után növekedésnek induljon anyja méhében; továbbá a jogot ahhoz, hogy ki-ki meg nem bontott családi kötelékben és személyisége fejlődésének szempontjából megfelelő erkölcsi környezetben éljen, valamint a

jogot, hogy az igazság keresése és megismerése által gyarapíthassa szabadságát és értelmi képességét; a jogot ahhoz, hogy munkája által részt vehessen a föld javainak használhatóvá tételében, és ezzel biztosítsa saját maga és hozzátartozói megélhetését; végül a jogot ahhoz, hogy szabadon alapíthasson családot, hogy gyermekeket fogadhasson és nevelhessen, és felelősséggel gyakorolhassa nemiségét. Ezeknek a jogoknak a forrása és foglalata valamiképpen a vallásszabadság, amely úgy tekintendő, mint jog arra, hogy hite igazságának és személyisége transzcendentális méltóságának megfelelően éljen az ember.[97]

Még a demokratikus berendezkedésű országokban sem mindig tisztelték teljes egészében ezeket a jogokat. Nemcsak az abortusz botrányára utalunk, hanem a demokratikus rendszerek válságának különböző tüneteire is, amelyek olykor azt mutatják, hogy az ember elveszítette azt a képességét, hogy döntéseit a közjónak megfelelően hozza. A társadalom részéről jelentkező követeléseket pedig nem mindig a jogszerűség és az erkölcs kritériumai szerint teszik mérlegre, hanem inkább aszerint, hogy mekkora választói vagy pénzügyi súlyt képeznek a követelések mögött álló csoportok. A politikai erkölcsök ilyen elferdülései idővel bizalmatlansághoz és fásultsághoz vezetnek; a lakosság politikai aktivitása és polgári szelleme aláhanyatlík, ha úgy érzi, hogy semmibe veszik és becsapják. Emiatt fordul elő, hogy a részérdekek mind nehezebben kapcsolhatók szerves egésszé a közjőval. A közjó ugyanis nem a részérdekek pusztá summázata, hanem azok mérlegelését és megfelelő elrendezését is magában foglalja a javak kiegyensúlyozott értékrendje alapján, s végelemzésben a személy méltóságáról és jogairól alkotott helyes értelmezésnek[98] megfelelően.

Az Egyház tiszteletben tartja *a demokratikus berendezkedés jogos szabadságát*, s nem érzi magát feljogosítva arra, hogy ezt vagy azt az intézményi vagy alkotmányos formát részesítse előnyben. Az a hozzájárulás, amit az Egyház az ilyen berendezkedésnek felkínál, éppen a személy méltóságának fogalma, amely teljességében a megtestesült Ige misztériumában jelenik meg.[99]

48. Ezek az általános megfontolások vonatkoznak az *államnak a gazdasági szektorban betöltött szerepére* is. A gazdasági tevékenység, különösen a piacgazdasági ugyanis nem folyhat intézményi, jogi és politikai szempontból légtüres térben. Éppen ellenkezőleg, feltételezi, hogy a stabil pénzen és a hatékony közszolgáltatásokon kívül biztos garanciákat kap az egyéni szabadság és a tulajdon vonatkozásában. Az állam legfőbb feladata e biztonság garantálása oly módon, hogy aki dolgozik és termel, élvezhesse munkája gyümölcseit, s ennél fogva ösztönzést érezzen a hatékony és tisztességes munkára. A gazdasági rend és a gazdasági fejlődés egyik legfőbb akadálya a biztonság hiánya, amihez társul a közhatalom korrupciója, valamint a meg nem engedett vállalati tőkegyarapítás és profitszerzés, amelyek törvénytelen eljárásból vagy pusztán spekulációból származnak.

Az állam másik feladata, hogy őrkdjék és felügyelje az emberi jogok érvényesítését a gazdasági életben. De ezen a téren az elsődleges felelősség nem az államot terheli, hanem a társadalmat alkotó egyéneket és a különböző szerveződések. Az állam közvetlenül egyetlen állampolgár számára sem biztosíthatná a munkához való jogot anélkül, hogy ne ellenőrizné a gazdasági élet egészét és ne akadályozná az egyes emberek kezdeményezési szabadságát. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyáltalán nincs kötelezettsége ezen a területen, miként hangoztatták azok, akik minden gazdasági jogi szabályozást elvetnek. Éppen ellenkezőleg: az állam kötelezettségei közé tartozik a vállalkozási tevékenység elősegítése azáltal, hogy olyan körülményeket teremt, amelyek munkaalkalmakat biztosítanak, abban az esetben pedig, ha a

vállalkozási aktivitás nem megfelelő vagy válságba jutottak, ösztönző és támogatóintézkedéseket hoz.

Az államnak ahhoz is joga van, hogy tekintélyével beavatkozzék, amikor egyes monopóliumok késleltetik vagy akadályozzák a fejlődést. De ezeken a fejlődést összehangoló és irányító kötelezettségeken kívül kivételes helyzetekben *helyettesítési funkciókat* is betölthet, amikor a túl gyenge vagy még alakulófélben lévő társadalmi csoportok vagy a vállalkozások nem képesek feladataikat ellátni. Ezeket a helyettesítési funkciókat, melyeket a közjó érdekében a sürgősség tesz indokolttá, időben -- amennyire csak lehetséges -- korlátozni kell, nehogy ezeknek a társadalmi csoportoknak vagy vállalkozásoknak az illetékességi köre csorbát szenvedjen, s nehogy az állam cselekvési mezeje olyan mértékben növekedjék, hogy kár érje a gazdasági vagy polgári szabadságot.

Nem is olyan régen még az állam cselekvési mezejét annyira kiszélesítették, hogy az már valamiképpen egy új típusú állam, a "jóléti állam" létrehozásához vezetett. Néhány államban azért hódoltak ennek a fejlődési irányzatnak, hogy jobban ki tudják elégíteni a sokféle szükségletet és az igényeket, miközben orvosolták az emberi személyhez méltatlan szegénységet és nélkülözést. De túlkapások és visszaélések is megmutatkoztak, s ezek miatt, különösen az utóbbi években, komoly bírálatok érték a jóléti államot, melyet "atyáskodó államnak" bélyegeztek. Az atyáskodó állam működési rendellenességei és hibái az állam sajátos feladatainak nem megfelelő felfogásából származnak. E vonatkozásban is be kell tartani a *kisegítés elvét* (principium subsidiaritatis): egy magasabb szintű közösség nem avatkozhat be egy alacsonyabb szintű közösség belső életébe és nem foszthatja meg illetékességétől, sőt ha a szükség úgy kívánja, támogatnia és segítenie kell abban, hogy összehangolja tevékenységét a társadalmat alkotó más tényezőkkel, ti. a közjó érdekében.[100]

Azzal, hogy az "atyáskodó állam" közvetlenül beavatkozik és megszünteti a társadalom felelősségét, az emberi erők elfecsérlését és az államapparátus mértéken felüli növekedését idézi elő, amelyet már inkább a bürokrácia logikája irányít, semmint az ügyfelek szolgálatának gondja, s a költségek is óriásira duzzadnak. Nyilvánvalóan az ismeri jobban az igényeket és az tudja időben kielégíteni őket, aki közelebb áll hozzájuk és társa a szükségét szenvedőnek. Ehhez még hozzáfűzzük, hogy bizonyos igények nem csupán anyagi jellegű kielégítésre szorulnak, hanem mélyebb emberi megértésre és támogatásra is várnak. Gondoljunk a hontalanok helyzetére, a bevándorlókéra, de ugyanígy az elhagyatottakéra, az idősekére vagy a betegekére, és a sokféle élethelyzetre, melyben szükség van a segítségnyújtásra, mint a kábítószer-fogyasztók esetében; ezek a személyek csak azoktól kaphatnak hatékony segítséget, akik a szükséges ápoláson túl őszinte testvéri támogatást is nyújtanak nekik.

49. Ezen a területen az Egyház -- hűen alapítójának, Krisztusnak a parancsához -- mindig jelen van intézményein keresztül, hogy a szükségét szenvedő embernek olyantámogatást nyújtson, amely nem alázza meg, a beteget nem tekinti a gondoskodás pusztá tárgyának, hanem segíti abban, hogy bizonytalan állapotából emberi méltóságában megerősödve jusson ki. Szívből hálát adva Istennek, meg kell jegyeznünk, hogy a tevékeny felebaráti szeretet lángja sohasem aludt ki az Egyházban, s hogy ma a legkülönbözőbb formában erőteljes növekedés tapasztalható. Ebben az összefüggésben külön is szólnunk kell az *önkéntes szolgálatokról*, amelyeket az Egyház bátorít és előmozdít, arra biztatva mindenkit, hogy kapcsolódjék be a közös munkába és járuljon hozzá fenntartásukhoz. De hogy a napjainkban igen elterjedt individualista gondolkodásmódot legyőzzük, elkötelezett szolidaritásra és

felebaráti szeretetre van szükség. Ez azzal kezdődik, hogy a családon belül a házastársak kölcsönösen segítik egymást, azután azzal a gondoskodással folytatódik, amelyet a nemzedékek egymásnak nyújtanak. Így a család mint munkaközösség és mint szolidáris közösség jelenik meg. Mégis előfordul, hogy amikor a család a hivatásának teljesen meg kíván felelni, az állam nem részesíti a szükséges támogatásban, és ezért nem áll elegendő forrás a rendelkezésére. Emiatt sürgősen elő kell mozdítani nemcsak a családpolitikát, hanem az olyan társadalompolitikát is, amelyben a család kerül a középpontba. Ez a társadalompolitika megfelelő erőforrások és hatékony támogatási módok kialakításával segíti a családot mind a gyermeknevelésben, mind az idősek gondozásában, elkerülve, hogy az idősek kiszakadjanak a családból, és megerősítve a nemzedékek közötti kapcsolatot.[101]

A családon kívül más közbülső társadalmi csoportok is fontos szerepet töltenek be és sajátos szolidaritási rendszert hoznak létre. Hiszen ezek a csoportok is a személyek valódi közösségeivé nőnek fel, és beleilleszkednek a társadalom szövetébe, megakadályozva, hogy az ember az elszemélytelenedett tömeg névtelenségébe süllyedjen, ami -- sajnos -- a modern társadalmakban gyakran előfordul. -- A különböző kapcsolatok kereszteződésében a személy áll, és ez erősíti a "társadalom személyességét". Az ember ma gyakran elvész az állam és a piac két pólusa között. Néha ugyanis úgy tűnik, mintha időnként csak árutermelőként és -fogyasztóként, vagy az állam közigazgatási alanyaként létezne, mintha feledésbe merülne, hogy az emberek együttélésének nem célja sem az állam, sem a piac, hanem az ember önmagában olyan páratlan értékkel bír, hogy az államnak is és a piacnak is szolgálnia kell. Az ember mindenekelőtt igazságot kereső lény, arra törekszik, hogy e szerint az igazság szerint éljen és elmélyítse azt a múlt és a jövő nemzedékével[102] folytatott párbeszéd révén.

50. Az igazság nyitott keresése, amely minden nemzedék esetében megismétlődik, adja meg a nemzeti kultúra sajátos jellegét. Ugyanis az áthagyományozott és átvett értékek örökségét a fiatalok mindig ellenkezéssel fogadják. Az ellenkezés mégsem jelent szükségképpen rombolást vagy eleve elutasítást, hanem a fiatal saját életében történő kipróbálást jelent, hogy az élet tűzpróbája révén ezek az értékek még élőbbé, aktuálisabbá és személyesebbé váljanak. Hogy meg lehessen különböztetni a hagyományban a máig érvényeset a hamistól, a tévestől vagy az elavult formáktól, melyek a jelen kor követelményeinek még inkább megfelelő dolgokkal helyettesíthetők.

Ezzel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy *az evangelizáció beépül a nemzetek kultúrájába*, segíti azt az igazsághoz vezető úton, valamint a tisztulás és a gazdagodás munkálásában.[103] De amikor egy kultúra önmagába zárul és elavult életmódokat törekszik fenntartani, elutasítva minden változást és összehasonlítást az ember igazsága tárgyában, akkor meddővé válik és hanyatlásnak indul.

51. Minden emberi tevékenység egy adott kultúrán belül jelenik meg, és kölcsönhatásban áll vele. De hogy az ilyen kultúra megfelelő alakot öltson, az egész embert fel kell ölelnie, aki benne bontakoztatja ki kreativitását, értelmi képességét, a világról és az emberekről alkotott felfogását; ezenkívül benne éli meg az önuralom, a személyes áldozatvállalás és a szolidaritás képességét, valamint a készséget a közjó előmozdítására. Ezért az első és legfontosabb munka az ember szívében megy végbe, a mód pedig, ahogy az ember jövője építésének szenteli magát, függ attól az elképzelésétől, amit önmagáról és saját sorsáról alkotott. Ezen a szinten *helyezkedik el az Egyház sajátos és döntő hozzájárulása* a valódi kultúrához. Az Egyház ugyanis az emberi magatartásnak azt a sajátos vonását segíti kibontakoztatni, amely kedvez a béke kultuszának, azokkal a modellekkel szemben, melyekben az ember tömegemberré válik, ahol nem ismerik fel egyéni kezdeményezésének és szabadságának szerepét, és nagyságát a

küzdelemben és harcban tanúsított rátermettségével mérik. Az Egyház azzal tölti be szolgálatát, hogy *a világ teremtéséről szóló igazságot* hirdeti: ezt a világot Isten az emberek kezébe helyezte, hogy munkájukkal termékennyé és tökéletesebbé tegyék; és *a megváltásról szóló igazságot* hirdeti: hogy Isten Fia minden embert megváltott és ezzel egymáshoz kapcsolta őket, minthogy felelősséggel tartoznak egymásért. A Szentírás állandóan a felebarát iránti tevékeny elkötelezettségről beszél, s hasonlóképpen a minden emberre kiterjedő kölcsönös felelősségre figyelmeztet.

Ez a kötelezettség nem korlátozódik a családra, mégcsak a nemzetre vagy az államra sem, hanem minden emberre kiterjed, hogy senki se érezze magát idegennek vagy közömbösnek az emberi család egy másik tagja sorsával szemben. Senki se állíthatja, hogy nem felelős felebarátja sorsáért (vö. Ter 4,9; Lk 10,29-37, Mt 25,31-46)! Az új tömegkommunikációs eszközök, amelyek közelebb hozzák egymáshoz az embereket, napjainkban szintén megkönnyítik a szükséghelyzetbe került felebarát iránti figyelmes és aggódó gondoskodást, amelynek különös jelentősége van a nemzetközi konfliktusok békés úton történő megoldási módozatainak keresésekor. Kézenfekvő az az állítás, hogy a még a kisebb hatalmak számára is hozzáférhető tömegpusztító eszközök elrettentő hatása és az egész föld népei között létrejövő egyre szorosabb kapcsolatok igen nehezé, gyakorlatilag lehetetlenné teszik a háború következményeinek korlátok közé szorítását.

52. XV. Benedek pápa és utódai világosan felhívták a figyelmet erre a veszélyre,[104] és a perzsa-öbölbeli legutóbbi drámai háború alkalmával magam is ismételten hangoztattam: "Soha többé háborút!" Nem, soha többé háborút, amely ártatlan életet olt ki, amely gyilkolni tanít és amely ugyanúgy feldúlja azok életét is, akik gyilkolnak; amely neheztelést és gyűlöletet hagy maga után, és ezzel még nehezebbé teszi a háborút kiváltó problémák igazságos megoldását is. Amint egyes államokban végre elérkezett az idő, és a magánbosszú és a megtorlás rendszerét a törvény uralma váltotta fel, úgy hasonlóképpen itt az ideje, hogy a nemzetközi közösségben is hasonló fejlődés következzen be. Mégsem szabad elfelejteni, hogy a háború gyökerei általában valós és súlyos okokat rejtenek: elszenvedett igazságtalanságokat, jogos követelések semmibevevését, reményüket vesztett tömegek nyomorát és kizsákmányolását, akik nem látnak reális lehetőséget arra, hogy életkörülményeiken békés eszközökkel javíthassanak.

Ezért a béke másik neve a *fejlődés*. [105] Miként közös a felelősségünk a háború elkerüléséért, ugyanúgy közös a felelősségünk a fejlődés előmozdításáért. Amint az ország határain belül lehetséges és szükséges olyan szociális gazdaságot létrehozni, amely a piacot a közjónak megfelelően működteti, ugyanúgy erre van szükség nemzetközi téren is. Jelentős erőfeszítéseket kell tehát tenni *a kölcsönös megértés, megismerés és a lelkiismeret érzékennyé tétele* érdekében. Ez az az óhajtott kultúra, amely növeli a szegény saját képességeibe vagy abba vetett bizalmát, hogy munkája által javíthat életfeltételein, továbbá hogy maga is hozzájárulhat a gazdasági jóléthez. De hogy ez bekövetkezzék, a szegénynek -- az egyes embernek vagy nemzetnek -- szüksége van arra, hogy ténylegesen hozzáférhető lehetőségeket biztosítsanak számára. Az ilyen körülmények megteremtése *a fejlődés érdekében tett világméretű összefogás feladata*. Ez viszont még az előnyös jövedelmi és hatalmi helyzetben levőktől is olyan áldozatokat követel, amelyekre többnyire csak a fejlettebb gazdaságok képesek. [106] Mindez a megszokott életmód jelentős megváltoztatását idézheti elő, abban az értelemben, hogy korlátoznunk kell a természetes és emberi erőforrások pazarlását, hogy ezáltal minden nemzetnek és minden egyes embernek megfelelő mértékben álljanak rendelkezésére. Ezt viszont ki kell egészíteni az új anyagi és lelki javakkal, a napjainkban

hátrányos helyzetű nemzetek munkájának és kultúrájának gyümölcseivel. Így érjük el a nemzetek nagy családjának általános emberi gazdagodását.

VI. FEJEZET Az ember az Egyház útja

53. A proletariátus nyomora láttán XIII. Leó kijelentette: "Teljes joggal foglalkozunk ezzel a kérdéssel, ... hallgatásunkat mindenki kötelességmulasztásnak tekintené".[107] Az elmúlt száz évben az Egyház ismételtelen kinyilvánította felfogását, közelről figyelve a szociális kérdés folyamatos alakulását. Kétségtelenül nem azért tette ezt, hogy visszaszerezze hajdani kiváltságait, vagy hogy másokra rákényszerítse a maga elgondolását. Kizárólag az ember iránti aggodalom és felelősség tudata vezette, mellyel maga Krisztus bízta meg. *Az iránt az ember iránt*, aki a II. Vatikáni Zsinat tanítása szerint az egyetlen olyan teremtmény a földön, melyet Isten önmagáért akart, vagyis részesíteni kívánja az örök üdvösségben. Nem az "elvonat" emberről van szó, hanem a valóságos, a "konkrét", a "történelmi" emberről. És *minden emberről*, mivel a megváltás titka kiterjed mindenkire, és Jézus Krisztus ebben a misztériumban mindörökké magához kapcsol minden embert.[108] Ebből következik, hogy az Egyház nem szakadhat el az embertől, és hogy *"ez az ember"* az a kiemelt út, amelyen az Egyháznak járnia kell, hogy teljesítse missziós küldetését... az út, amelyet maga Jézus jelölt meg, az út, amely titokzatos módon a teremtés és a megváltás misztériumán át vezet".[109] Egyedül ez a szándék vezeti az Egyházat szociális tanítása megalkotásában. Azért fejlesztette ki ezt a tanítást fokozatosan egységes rendszerré, különösen attól az időponttól kezdve, amelyre most emlékezünk, mert az Egyház gazdag tanításának távlatában az ember áll, a bűnös és igaz ember a maga konkrét valóságában.

54. A szociális tanítás, különösen napjainkban, azzal az emberrel foglalkozik, aki beleépül a modern társadalom változatos kapcsolatrendszerébe. Az embertudományok és a filozófia elősegítik annak megértését, hogy az ember a társadalom centrumában helyezkedik el és lehetővé teszik, hogy önmagát egyre inkább mint "társas lényt" fogja fel. Valódi önazonosságát mégis egyedül a hit tárja fel számára és ezért éppen a hit az Egyház szociális tanításának kiindulópontja. Az Egyház -- felhasználva mindazt, amit a tudományok és a filozófia nyújtanak -- feladatának tartja, hogy segítse az embert az üdvösség útján.

A *Rerum novarum* enciklikát jelentős hozzájárulásnak tekinthetjük a XIX. század végi gazdasági és társadalmi valóság elemzéséhez. Sajátos értéke mégis abból adódik, hogy az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozása, amely más hasonló jellegű dokumentumokkal együtt összhangban áll az Egyház evangelizáló küldetésével. Ebből kitűnik, hogy az Egyház *szociális tanítása* önmagában is az *evangelizálás eszközt* képezi. Minthogy természetéből fakadó kötelessége, hirdeti Istent és az üdvösséget Krisztusban minden embernek, ugyanakkor feltárja az embert saját maga előtt. Ebben a megvilágításban, és csupán ebben a megvilágításban foglalkozik minden ember, de különösen a "proletariátus" emberi jogával, a családdal és a neveléssel, az állam kötelességeivel, a nemzeti és nemzetközi szervezetekkel, a gazdasági élettel, a kultúrával, a háborúval és a békével, az élet tiszteletben tartásával a fogamzás pillanatától egészen a halálig.

55. Az Egyház az "ember jelentését" az isteni kinyilatkoztatásból meríti. "Hogy megismerhessük az embert, a valódi embert, a teljes embert, előbb már ismernünk kell magát az Istent" -- jelentette ki VI. Pál, s közvetlenül ezután Sziénai Szent Katalint idézte, aki imádság formájában fejezte ki ugyanezt a gondolatot: "A te természeteden, Örök Istenség, megismerem a magam természetét." [110]

A keresztény antropológia ezért valójában a teológia egyik fejezete, és ugyanezen oknál fogva -- mivel érdeklődésének középpontjában az ember és az ő világban tanúsított magatartása áll -- az Egyház szociális tanítása "a teológia köréhez és az erkölcteológiához... tartozik".[111] A teológiai dimenzió tehát nélkülözhetetlen az emberi együttélés jelenlegi problémáinak megértéséhez és megoldásához. Meg kell jegyezni, hogy mindez vonatkozik az "ateista" megoldásra is, amely egyik alapvető -- nevezetesen a lelki -- összetevőjétől fosztja meg az embert, de vonatkozik az engedékenység és a fogyasztói szemlélet szülte megoldásokra is, melyek különböző ürüggyel arról igyekeznek meggyőzni az embert, hogy független Istentől és minden törvénytől, s ezzel az önzés rabjává teszik, amely végül neki is és másoknak is ártalmára van.

Amikor az Egyház meghirdeti az isteni üdvösséget, amikor felajánlja az embernek az isteni életet és azt közvetíti is szentségeivel, amikor az isten- és felebaráti szeretet parancsának megfelelően alakítja életét, akkor nagyban hozzájárul az ember méltóságának gazdagításához. De számol azzal is, hogy miközben sohasem adhatja föl az ember javát kereső vallási és transzcendens küldetését, munkája napjainkban sajátos nehézségekbe és akadályokba ütközik. Ez az oka annak, hogy mindig újult erővel és újabb módszerekkel szenteli magát az evangelizálásnak, amely a teljes ember haladását célozza. A harmadik évezred küszöbén is "az emberi személy transzcendenciájának jele és őrzője" marad,[112] amire léte kezdetétől fogva mindig törekedett, együtt menetelve az emberrel hosszú történelmi útján. Ennek jellegzetes megnyilvánulása a *Rerum novarum* enciklika.

56. Az enciklika századik évfordulóján köszönetet szeretnék mondani azoknak, akik törekedtek a keresztény szociális tanítás tanulmányozására, elmélyítésére és elterjesztésére. Nélkülözhetetlen ebben a tekintetben a helyi egyházak együttműködése. Azt kívánom, hogy az évforduló új lendületet adjon a tanítás tanulmányozásához, terjesztéséhez és alkalmazásához a különböző területeken.

Különösen azt kívánom, hogy azokban az országokban ismertessék és alkalmazzák ezt a tanítást, amelyekben a létező szocializmus bukása után nagy az elbizonytalanodás az újjáépítés tekintetében. A nyugati országokat az a veszély fenyegeti, hogy ezt az összeomlást saját gazdasági rendjük egyoldalú győzelmeként fogják fel, és ezért nem törődnek annak szükséges korrekciójával. A harmadik világ országai pedig az elmaradottság eddig nem tapasztalt drámai állapotában élnek, amely napról napra súlyosbodik.

Amikor XIII. Leó megfogalmazta a munkáskérdés megoldásának elveit és irányait, ezt a határozott kijelentést tette: "Ki-ki késelem nélkül tegye meg azt, ami rá tartozik, nehogy az orvoslás elodázásával a már most is oly súlyos baj gyógyíthatatlanná váljék." És még hozzátette: "Ami az Egyházat illeti, munkálkodása semmilyen körülmények között sem fog elmaradni".[113]

57. Az evangélium szociális üzenetét -- amit az Egyház hirdet -- nem elméletnek, hanem mindenekelőtt a cselekvés megalapozásának és motivációjának kell tekinteni. Ez az üzenet az első keresztények közül némelyeket arra készítetett, hogy elosszák javaikat a szegények között, bizonyítva ezzel, hogy a társadalom különböző rétegeiből érkezők között is lehetséges békés és szolidáris együttélés. A kolostorok lakói a századok folyamán az evangéliumtól vezérelve művelték a földet, a szerzetesek és szerzetesnők kórházakat és menhelyeket alapítottak a szegényeknek, a társulatok valamint a különböző élethelyzetben lévő férfiak és nők elkötelezték magukat a szűkséget szenvedők és a társadalom peremére szorultak megsegítésére, attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy amit Krisztus mondott -- "amit egynek

a legkisebbek közül cselekedtetek, azt nekem tettétek" (Mt 25,40) --, nem maradhat csupán jámbor óhaj, hanem életük konkrét elkötelezettségévé kell válnia.

Ma az Egyház minden korábnál inkább tudatában van annak, hogy szociális üzenete sokkal inkább a *tettek tanúsága* által, mintsem szerkezeti egysége és belső logikája miatt válik hitelessé. Ez a meggyőződés is vezeti akkor, amikor a szegények mellé áll, ami persze nem kizárólagos, nem diszkriminálja a többi társadalmi csoportot. Valójában előnyben részesítésről van szó, ami nem csupán az anyagi szegénységre vonatkozik. Közismert, hogy -- különösen a modern társadalomban -- a szegénységnek számos változata létezik: nemcsak anyagi, de kulturális és vallási szegénység is. A szegények iránti szeretet, amely alapvető jellemzője és örökségének tartós eleme, arra ösztönzi az Egyházat, hogy a világ felé forduljon, amelyben a technikai és gazdasági fejlődés ellenére is fennáll a veszély, hogy a szegénység gigantikus méreteket ölt. A nyugati országokban a szegénység különböző formákban jelenik meg, ide tartoznak a társadalom peremére szorultak, az idősek és betegek, a fogyasztói szemlélet áldozatai és még inkább a menekültek és emigránsok sokasága. A fejlődésben elmaradt országokban olyan válság körvonalai sejlenek fel, amely drámai méreteket ölt, ha nem fogatosítanak mielőbb nemzetközi szinten összehangolt intézkedéseket.

58. Az ember iránti szeretet -- és mindenekelőtt a szegények iránti szeretet, akikben az Egyház Krisztust látja -- az *igazságosság előmozdításában* ölt testet. Ez nem valósítható meg teljesen akkor, ha az emberek nem ismerik fel, hogy a szűkséget szenvedő, aki létfenntartásához kér támogatást, nem kellemetlenkedő vagy nyűg, hanem alkalom a jócselekedetre, egy nagyobb gazdagság lehetősége.

Egyedül ez a felismerés nyújt bátorságot a kockázat és a minden segíteni kívánó őszinte törekvéssel együtt járó szemléletváltás vállalására. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy a feleslegünkből adjunk, hanem az elmaradt és leszakadt népek megsegítéséről, melyeknek a gazdasági fejlődésbe való bekapcsolódását megakadályozzák. Ez csak akkor történhetne meg, ha adnánk a világ számára bőségesen rendelkezésre álló feleslegből, de még inkább akkor, ha már megváltoztattuk életmódunkat, a termelési és fogyasztási modelleket, a bevett hatalmi struktúrákat, amelyek napjaink társadalmát irányítják. Nem arról van szó, hogy leromboljuk a társadalmi rend jól bevált intézményeit, hanem arról, hogy megfeleljenek a közjó követelményének, amely az egész emberi családot magában foglalja. Napjainkban "a gazdaság világméretűvé válása előtt állunk"; olyan jelenség ez, amit nem szabad elutasítani, hiszen rendkívüli lehetőséget biztosíthat a nagyobb jólét elérésére. Mégis egyre inkább érezzük annak szükségét, hogy a gazdasági élet nemzetközivé válásával párhuzamosan létrejőjenek az ellenőrzés és irányítás hatékony nemzetközi szervezetei, melyek magát a gazdaságot a közjó felé terelik. Erre ma már egyetlen állam sem képes, legyen az akár a legerősebb a földön. Ahhoz, hogy ezt a célt elérjük, szükség van a nagy országok közötti együttműködés növelésére és arra, hogy nemzetközi szervezetekben megfelelően képviseljék az egész emberi család érdekeit. Döntéseik hatásának mérlegelésében ezek mindig vegyék számításba azokat a népeket és országokat, amelyeknek csekély a befolyása a nemzetközi piacra, mégis a legfájóbb és legégetőbb szükségletek hordozói, és ezért fejlődésükhöz nagyobb támogatást igényelnek. Kétségtelenül, sok még a tennivaló ezen a téren.

59. Végül, hogy az igazságosság érvényesüljön és a megvalósítását célzó emberi törekvések sikerrel járjanak, szükség van Isten *kegyelmi adományára*. A kegyelem segítségével, ha az ember szabadon együttműködik vele, megvalósul a történelemben Isten titokzatos jelenléte, amelyet Gondviselésnek nevezünk. Azt az útját, amit Krisztus követésében megtapasztalunk,

közölni kell másokkal is adott élethelyzetükben, nehézségeik, küzdelmeik, gondjaik és csalódásaik közepette, azért, hogy a hit fényében szemléljék a dolgokat és emberibbé váljanak. A hit nem csupán a megoldás megtalálását segíti elő, hanem a szenvedés humánus elviselésére is képessé tesz, nehogy az ember elvesszen bennük, vagy megfeledezzen méltóságáról és hivatásáról.

A szociális tanításnak ezenfelül a különböző tudományzakokat összekötő jellege is van. Azért, hogy az emberre vonatkozó egyetlen igazság mintegy jobban beágyazódjék az eltérő és folyton változó társadalmi, gazdasági és politikai környezetbe, ez a tanítás párbeszédre lép a különböző tudományzakokkal, melyek az emberrel foglalkoznak, átveszi eredményeiket, segíti őket abban, hogy szélesebb távlatok előtt nyíljanak meg, a hivatása teljességében megismert és szeretett ember szolgálatára.

Más tudományokkal való kapcsolata mellett meg kell említenünk a szociális tanítás gyakorlati hasznát és bizonyos értelemben véve tapasztalati távlatait is. Ez a tanítás ugyanis a keresztény élet és a keresztény lelkiismeret, valamint az adott világhelyzet ütközőpontjában helyezkedik el, és az egyének, a családok, valamint a kulturális és társadalmi élet képviselőinek, politikusoknak és államférfiaknak az erőfeszítéseiben válik valósággá, akik formába öntik és alkalmazzák a történelmi viszonyok közepette.

60. Meghirdetve a munkáskérdés megoldásának elveit, XIII. Leó pápa azt írta: "Egy ilyen súlyos probléma megoldása mások erőfeszítéseit és hatékony közreműködését is igényli".[114] Meg volt győződve róla, hogy az ipari társadalom okozta súlyos problémák nem oldhatók meg másként, csak valamennyi erő együttműködésével. Ez a megállapítás az Egyház szociális tanításának tartós elemévé vált, és egyebek mellett ez a magyarázata annak, hogy XXIII. János pápa békéről szóló enciklikáját "minden jóakarátú emberhez" is intézte.

Mindazonáltal XIII. Leó pápa szomorúan állapította meg, hogy korának ideológiái, különösen a liberalizmus és a marxizmus, elutasították ezt az együttműködést. Azóta sok minden megváltozott, főleg az utóbbi években. A világ egyre jobban felismeri, hogy ezeknek a súlyos nemzeti és nemzetközi problémáknak a megoldása nem pusztán a gazdasági termelésen vagy a társadalom jogi, vagy szociális rendjén múlik, hanem szükség van erkölcsi és vallási elvekre, valamint a gondolkodásmód, a szokások és a struktúrák megváltoztatására. Az Egyház főleg abban érzi magát illetékesnek, hogy felajánlja ezt a hozzájárulását, és amint a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikában megírtam, megalapozott a remény, hogy még az a széles réteg is hozzájárulhat a szociális kérdés nélkülözhetetlen etikai alapjainak kialakításához, amely semmilyen vallást sem követ.[115]

Említett körlevelemben felhívást intéztem a keresztény egyházakhoz és a világ nagy vallásaihoz, arra szólítva őket, hogy egyöntetűen tanúskodjanak közös meggyőződésünkről, az Istentől teremtett ember méltóságáról.[116] Meg vagyok győződve arról, hogy a vallások ma és a jövőben kiemelkedő szerepet játszanak a béke megőrzésében és az emberhez méltó társadalom felépítésében.

Másrésről minden jó akarátú embert arra kértem, hogy legyenek készségesek a párbeszédre és az együttműködésre. Ez különösen azokra a személyekre és csoportokra vonatkozik, akik sajátos felelősséget viselnek politikai, gazdasági és társadalmi téren, akár nemzeti, akár nemzetközi szinten.

61. Az ipari társadalom kezdetén tapasztalt "szolgai járom" arra készítette elődömet, hogy szót emeljen az *ember védelmében*. Az Egyház az azóta eltelt száz év alatt hűséges maradt ehhez az elkötelezettségéhez. Felemelte szavát a forrongó osztályharc időszakában, az első világháborút követően, hogy megvédje az embert a gazdasági kizsákmányolástól és a totalitárius rendszerek elnyomásától.

A II. világháború után a személy méltóságát helyezte szociális üzenetének középpontjába, miközben az anyagi javak egyetemes rendeltetését valamint az együttműködésre és a szolidaritásra épülő, elnyomás nélküli társadalmi rendet hirdette. Szüntelenül hangoztatta, hogy az embernek és a társadalomnak nemcsak anyagi javakra van szüksége, hanem lelki és vallási értékekre is. Azonfelül, miután egyre határozottabban felismerte, hogy nagyon sok embernek nem a nyugati társadalmak jóléte, hanem a fejlődésben elmaradt országok nyomora jutott osztályrészül, akik olyan helyzetben élnek, amelyre ma is áll, hogy az "mintegy a szolgaság igája", kötelességének tartotta és tartja, hogy világosan és nyíltan megbélyegezze ezt az állapotot, noha tisztában van vele, hogy felhívását nem mindenki fogadja szívesen.

Száz évvel a *Rerum novarum* közzététele után az Egyház ma is "új dolgokkal" és új kihívásokkal néz szembe. Ezért ennek az évfordulónak erősítenie kell minden jóakarátú ember és különösen is a hívők törekvéseit.

62. Ez az enciklikám a múltba akart tekinteni, mégis főleg a jövő felé fordul. Miként a *Rerum novarum* a maga korában, úgy ez a körlevél is mintegy az új évszázad küszöbén áll és Isten segítségével azt kívánja előkészíteni. A valóban és tartósan "új dolgok" minden korban Isten hatalmából erednek, aki azt mondta: "Íme, én megújítok mindent" (ApCsel 21,5). Ezek a szavak a történelem beteljesedésére vonatkoznak, amikor Krisztus "visszaadja az országot Istennek, az Atyának ... hogy Isten legyen minden mindenben" (1Kor 15,24). De a keresztyén ember nagyon jól tudja, hogy az új, melynek teljességét várjuk az Úr visszatérésekor, jelen van a világ teremtése óta, még pontosabban azóta, hogy Isten Jézus Krisztusban megtestesült és vele és általa "új teremtmény" lett (2Kor 5,27; Gal 6,15).

Mielőtt befejezném írásomat, ismét hálát adok a mindenható Istennek, aki megadta Egyházának a világosságot és az erőt, hogy az ember társául szegődjön földi vándorlásában az örökkévalóság felé vezető útján. Az Egyház a harmadik évezredben is kitart amellett, hogy *magáénak* tekinti az *ember útját*, annak tudatában, hogy nem vándorol egyedül, vele van Ura, Krisztus. Ő tette magáévá az ember útját, és vezeti, még akkor is, ha nem tud róla.

Mária a Megváltó édesanyja, Krisztussal marad az ember felé vezető és az emberrel együtt megtett úton. Megelőzi az Egyházat a hit zarándokútján. Kísérje anyai közbenjárásával az emberiséget a következő évezred felé, hűségesen ahhoz, aki "ugyanaz ma, holnap és mindörökké" (vö. Zsid 13,8): Urunk, Jézus Krisztus, akinek nevében teljes szívemből megáldok mindenkit.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1991. május 1-jén, a munkás Szent József emléknapiján, pápaságom 13. évében.

II. JÁNOS PÁL

Jegyzetek:

[1] XIII. Leó *Rerum novarum* Enciklika (1891. május 15.); Leonis XIII. P.M. Acta, XI,

Romae 1892, 92-144.

Az Enciklika eredeti kiadása nem tartalmaz paragrafus-számozást, ezért a fordításban a hivatalos vatikáni kiadás referencia számait követjük.

[2] Vö. XI. Pius, Quadragesimo anno Enciklika (1931. május 15.); AAS 23 (1931), 177-228; XII. Pius, 1941. június 1-jei rádióüzenete: AAS 33 (1941) 195-205; XXIII. János, Mater et Magistra Enciklika (1961. május 15.); AAS 53 (1961) 401-464; VI. Pál, Octogesima adveniens Apostoli levele (1971. május 14.): AAS 63 (1971), 401-441.

[3] Vö. Quadragesimo anno Enciklika (**továbbiakban: QA**), III: id. mű 228.

[4] Laborem exercens Enciklika (1981. szeptember 14.): AAS 73 (1981), 577-647; Sollicitudo rei socialis Enciklika (1987. december 30.): AAS 80 (1988), 513-586.

[5] Vö. S. Ireneus, Adversus haereses I, 10, 1; III, 3,1: PG 7 549 sk.; 855 sk.; S. Cb. 264, 154 sk.; 211, 44-46.

[6] XIII. Leó, Rerum novarum Enciklika (**továbbiakban: RN**), id. mű, 132.

[7] Vö. például XIII. Leó, Arcanum divine sapientiae Enciklika (1880. február 10.): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, 10-40; Diuturnum illud Enciklika (1881. június 29.): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, 269-287; Libertas praestantissimum Enciklika (1888. június 20.): Leonis XIII. P.M. Acta, VIII, Romae 1889, 212-246; Graves de communi Enciklika (1901. január 18.): Leonis XIII. P.M. Acta, XXI, Romae 1902, 3-20.

[8] RN, id. mű 97.

[9] Ibid.: id. mű 98.

[10] Vö. Ibid.: id. mű 109 sk.

[11] Vö. Ibid.: A munkafeltételek leírása; a munkások nem keresztény jellegű szerveződései: id. mű 110 sk.; 136 sk.

[12] Ibid.: id. mű, 130; Vö. 114 sk.

[13] Id. mű 130.

[14] Ibid.: 17: id. mű 123.

[15] Vö. Laborem exercens Enciklika, 1, 2, 6: id. mű 578-583; 589-592.

[16] Vö. RN: id. mű 99-107.

[17] Vö. Ibid.: id. mű 102 sk.

[18] Vö. Ibid.: id. mű 101-104.

[19] Vö. Ibid.: id. mű 134 sk; 137 sk.

[20] Ibid.: id. mű 135.

[21] Vö. Ibid.: id. mű 128-29.

[22] Ibid.: id. mű 129.

[23] Ibid.: id. mű 129.

[24] Ibid.: id. mű 130 sk.

[25] Ibid.: id. mű 131.

[26] Vö. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948.

[27] Vö. RN: id. mű 121-123.

[28] Vö. Ibid.: id. mű 127.

[29] Ibid.: id. mű 126 sk.

[30] Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata" 1948; A valláson és a meggyőződésen alapuló intolerancia és diszkrimináció valamennyi formájának megszüntetéséről szóló nyilatkozat.

[31] Vö. II. Vatikáni Zsinat. A vallásszabadságról szóló Dignitatis humanae nyilatkozat; II. János Pál pápa, Az államférfiakhoz írott levele (1980. szeptember 0: AAS 72 (1980) 1252-1260; 1988. évi Béke világnapra küldött üzenete: AAS 80 (1988), 278-286.

[32] Vö. RN: id. mű 99-105; sk; 135.

[33] Ibid.: id. mű 125.

[34] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 38-40: Id. mű 564-569; vö. XXIII. János pápa Mater et Magistra Enciklikáját is: Id. mű 407.

- [35] Vö. XIII. Leó, RN: Id. mű 114-116; XI. Pius, QA, III: Id. mű 208; VI. Pál pápa Szentév végén mondott homiliája (1975. december 25): AAS 68 (1976), 145; 1977. évi Béke világ-napjára szóló üzenete: AAS 68 (1976), 709.
- [36] Sollicitudo rei socialis Enciklika, 42: Id. mű 572.
- [37] Vö. RN Id. mű 101 sie; 104 sk; 130 sk; 136.
- [38] II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban. Lelkipásztori konstitúció, 24.
- [39] RN:- Id. mű 99.
- [40] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 15, 28: Id. mű 530; 548 sk
- [41] Vö. Laborem exercens Enciklika, 11-15: Id. mű 602-618.
- [42] QA, III: Id. mű 2131.
- [43] Vö. RN: Id. mű 121-125.
- [44] Vö. Laborem exercens Enciklika, 20: Id. mű 629-632; Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban mondott beszéd (MO), Genf, (1982. június 15.): Insegnamenti V/2 (1982), 2250-2266; VI. Pál pápa ugyanott mondott beszéde (1969. július 10.): AAS 61(1969), 491-502.
- [45] Vö. Laborem exercens, Enciklika, 8: Id. mű 594-598.
- [46] Vö. QA: Id. mű 178-181.
- [47] Vö. Arcanum divinae sapientiae Apostoli levél (1880. február 10.): Leonis XIII. P.M. Acta H, Romae 1882, 10-40; Diuturnum illud Enciklika (1881. június 29): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, 269-287; Immortale Dei Enciklika (1885. november 1.): Leonis XIII. P.M. Acta, V, Romae 1886, 118-150; Sapientiae Christianae Enciklika (1890. január 10.): Leonis XIII. P.M. Acta, X, Romae 1891, 10-41; Quod Apostolici muneris Enciklika (1878. december 28.): Leonis XIII. P.M. Acta, I, Romae 1881, 170-183; Libertas praestantissimum Enciklika (1888. június 20.): Leonis XIII P.M. Acta, VIII, Romae 1889, 212-246.
- [48] Vö. XIII. Leó pápa, Libertas praestantissimum Enciklika: Id. mű, 224-226.
- [49] Vö. 1980. évi Béke világnapra szóló üzenet: AAS 71 (1979), 1572-1580.
- [50] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 20: Id. mű 536 sk.
- [51] Vö. XXIII. János pápa, Pacem in terris Enciklika (1963. április 11.), III: AAS 55 (1963), 286-289.
- [52] Vö. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948; XXIII. János pápa, Pacem in terris Enciklika, IV: Id. mű 291-296; az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia záró aktusa (CSCE), Helsinki 1975.
- [53] Vö. VI. Pál pápa, Populorum progressio Enciklika (1967. március 26.), 61-65: AAS 59 (1967), 287-289.
- [54] Vö. 1980. évi Béke világnapra szóló üzenet: id. mű 1572-1580.
- [55] Vö. II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban, Lelkipásztori konstitúció, 36; 39.
- [56] Vö. Christifideles laici Zsinat utáni apostoli buzdítás (1988. december 30.), 32-44: AAS 81 (1989), 431-481.
- [57] Vö. Laborem exercens Enciklika, 20: Id. mű 629-632.
- [58] Vö. Hittani Kongregáció, Libertatis conscientia a keresztény szabadságról és a szabadságról szóló útmutatás (1986. március 22.): AAS 79 (1987), 554-599.
- [59] Vö. Nyugat-Afrikával foglalkozó gazdasági bizottság tanácsának (C.E.A.O.) ülésén mondott beszéd "Adhortatio pro Sahelia" (Buzdítás Sahellért) 10. évfordulója alkalmából (Uagadugu, Burkina-Faso, 1990. január 29.): AAS 82 (1990), 816-821.
- [60] Vö. XXIII. János pápa, Pacem in terris Enciklika, III: Id. mű 286-288.
- [61] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 27-28: Id. mű 547-550; VI. Pál pápa, Populorum progressio Enciklika, 43-44: Id. mű 278 sk.
- [62] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 29-31: Id. mű 550-556.

- [63] Vö. Helsinki Egyezmény és a Bécsi megállapodás; XIII. Leó Libertas praestantissimum Enciklika: Id. mű 215-217.
- [64] Vö. Redemptoris missio Enciklika (1990. december 7.) 7: "L'Osservatore Romano" napilap, 1991. január 23.
- [65] Vö. RN.: Id. mű 99-107, 131-133.
- [66] Ibid.: Id. mű 111-113 sk.
- [67] Vö. QA, II: Id. mű 191; XII. Pius pápa 1941. június 1-jei rádióüzenete: Id. mű 199; XXIII. János pápa Mater et Magistra Enciklikája: Id. mű 428-429; VI. Pál pápa Populorum progresso Enciklikája, 22-24: Id. mű 268 sk.
- [68] Gaudium et spes, Egyház a mai világban, Lelkipásztori konstitúció, 69; 71.
- [69] Vö. Pueblában a Latin-Amerikai püspökökhöz szóló beszéd. (1979. január 28.), III, 4: AAS 71 (1979), 199-201; Laborem exercens Enciklika, 14: Id. mű 612-616; Sollicitudo rei socialis Enciklika, 42: Id. mű 572-574.
- [70] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 15: Id. mű 528-531.
- [71] Vö. Laborem exercens Enciklika, 21: Id. mű 632-634.
- [72] Vö. VI. Pál pápa, Populorum progressio Enciklika, 22-42: Id. mű 273-278.
- [73] Vö. Laborem exercens Enciklika, 7: Id. mű 592-594.
- [74] Vö. Ibid. 8: Id. mű 594-598.
- [75] Vö. II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban Lelkipásztori konstitúció, 35; VI. Pál pápa, Populorum progressio Enciklika, 19: Id. mű 266 sk.
- [76] Vö. Sollicitudo rei socialis Enciklika, 34: Id. mű 449 sk.; 1990. évi Béke világnapra szóló üzenet: AAS 82 (1990), 147-156.
- [77] Vö. Reconciliatio et Paenitentia Zsinat utáni apostoli buzdítás (1984. december 2.), 16: AAS 77 (1985), 213-217; QA, III: Id. mű 219.
- [78] Sollicitudo rei socialis Enciklika, 25: Id. mű 544.
- [79] Vö. Ibid.: 34: Id. mű 559 sk
- [80] Vö. Redemptor hominis Enciklika (1979. március 4.), 15: AAS 71 (1979), 286-289.
- [81] Vö. II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban Lelkipásztori konstitúció, 24.
- [82] Vö. Ibid.: 41.
- [83] Vö. Ibid.: 26.
- [84] Vö. II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban Lelkipásztori konstitúció, 36; VI. Pál pápa Octogesima adveniens, Apostoli levele, 2-5: Id. mű 402-405.
- [85] Vö. Laborem exercens Enciklika 15: Id. mű 616-618.
- [86] Vö. Ibid.: 10: Id. mű 600-602.
- [87] Vö. Ibid.: 14: Id. mű 612-616.
- [88] Vö. Ibid.: 18: Id. mű 622-625.
- [89] Vö. RN: Id. mű 126-128.
- [90] Vö. Ibid: Id. mű 121 sk.
- [91] Vö. XIII. Leó pápa, Libertas praestantissimum Enciklika: Id. mű 224-226.
- [92] Vö. II. Vatikáni Zsinat, Gaudium et spes, Egyház a mai világban, Lelkipásztori konstitúció, 76.
- [93] Vö. Ibid: 29; XII. Pius pápa 1944. december 24-i (Karácsonyi) rádióüzenete: AAS 37 (1945), 10-20.
- [94] Vö. II. Vatikáni Zsinat Dignitatis humanae, A vallásszabadságról szóló határozata.
- [95] Vö. Redemptoris missio Enciklika, 11: "L'Osservatore Romano" napilap 1991. január 23.
- [96] Vö. Redemptor hominis Enciklika, 17: Id. mű 270-272.
- [97] Vö. 1988. évi Béke világnapra szóló üzenet: Id. mű 1572-1580; 1991. évi Béke világnapra szóló üzenet: "L'Osservatore Romano" napilap, 1990. december 19; II. Vatikáni Zsinat, Dignitatis humanae, A vallásszabadságról szóló határozat, 1-2.

- [98] II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes*, Egyház a mai világban, Lelkipásztori konstitúció, 26.
- [99] Vö. *Ibid.*: 22.
- [100] Vö. QA, I: *Id. mű* 184-186.
- [101] Vö. *Fari Familiaris consortio* Apostoli buzdítás (1981. november 22.), 45: AAS 74 (1982), 136 sk
- [102] Vö. ENSZ "UNESCO" szervezetében mondott beszéd (1980. június 2.): AAS 72 (1980), 735-752.
- [103] Vö. *Redemptoris missio* Enciklika, 39; 52: "L'Osservatore Romano" napilap 1991. január 23.
- [104] Vö. XV. Benedek Pápa *Ubi primum* buzdítás (1914. szeptember 8.): AAS 6 (1914), 501 sk XI. Pius Minden katolikus hívőhöz és az egész világhoz szóló rádióüzenete (1938. szeptember 29.): AAS 30 (1938, 309 sk; XII. Pius Az egész világhoz szóló rádióüzenete (1939. augusztus 24.): AAS 31 (1939), 333-335; XXIII. János pápa, *Pacem in terris* Enciklika, III: *Id. mű* 285-289; VI. Pál pápa Az Egyesült Nemzetek közgyűlésén mondott beszéde (1965. október 4.): AAS 57 (1965), 877-885.
- [105] Vö. VI. Pál pápa, *Populorum progressio* Enciklika, 76-77: *Id. mű* 294 sk.
- [106] Vö. *Familiaris consortio* Apostoli buzdítás, 48: *Id. mű* 139 sk.
- [107] Vö. RN: *Id. mű* 107
- [108] Vö. *Redemptor hominis* Enciklika, 13: *Id. mű* 283.
- [109] *Ibid.*: 14: *Id. mű* 284 sk.
- [110] VI. Pál pápa II. Vatikáni Zsinat utolsó nyilvános Ülésén tartott homiliája. (1965. december 7.): AAS 58 (1966), 58.
- [111] *Sollicitudo rei socialis* Enciklika, 41: *Id. mű* 571.
- [112] II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes*, Egyház a mai világban, Lelkipásztori konstitúció, 76; Vö. II. János Pál pápa, *Redemptor hominis* Enciklika, 13: *Id. mű* 283.
- [113] RN: *Id. mű* 143.
- [114] *Ibid.*: *Id. mű* 107.
- [115] Vö. *Sollicitudo rei socialis* Enciklika, 38: *Id. mű* 564-566.
- [116] Vö. *Ibid.*: 47: *Id. mű* 582.